

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KÜRTLERDE KÜLTÜREL BELLEK VE DESTANLAR; DEWRÊŞ Û
EDÛLÊ**

Nesibe GÜNEYLİ

117611027

Doç. Dr. Nazan HAYDARI PAKKAN

İSTANBUL

2019

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KÜRTLERDE KÜLTÜREL BELLEK VE DESTANLAR; DEWRÊŞ Û
EDÛLÊ**

Nesibe GÜNEYLİ
117611027

Doç. Dr. Nazan HAYDARİ PAKKAN

İSTANBUL
2019

KÜRTLERDE KÜLTÜREL BELLEK VE DESTANLAR; DEWRÊŞ Û EDÛLÊ

CULTURAL MEMORIES AND EPICS IN KURDS; DEWRÊŞ Û EDÛLÊ

NESİBE GÜNEYLİ

117611027

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nazan Haydari Pakkan

(İmza)

..... İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri Doç. Dr. İtir Erhart

(İmza)

..... İstanbul Bilgi Üniversitesi

Juri Üyesi: Doç. Dr. Feryal Saygılıgil

(İmza)

..... İstanbul Arel Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : .....17/12/2019.....

Toplam Sayfa Sayısı: .....70.....

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Destan
- 2) Sözlü Kültür
- 3) Dengbêj
- 4) Kültürel Bellek
- 5) Dewrêş

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Epic
- 2) Oral Culture
- 3) Dengbêj
- 4) Cultural Memory
- 5) Dewrêş

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	.V
ABSTRACT	VI
GİRİŞ.....	1
1. KÜLTÜR VE BELLEK.....	8
1.1. Sözlü Kültür ve Bellek İlişkisi	9
1.2. Sözlü Kültür ve Dil İlişkisi.....	14
2. KÜRTLERDE SÖZLÜ KÜLTÜR.....	16
2.1. Kürt Sözlü Kültür Aktarıcıları; Dengbêjler.....	19
2.2. Kürt Sözlü Kültür Ürünleri.....	23
3. KÜRT SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE DESTANLAR; DEWRÊŞ û EDÛLÊ.....	32
3.1 Sözlü Anlatımda Dewrêş û Edûlê.....	37
3.2. Dewrêş û Edûlê Destanında Ana Temalar	40
3.2.1. Aşk Teması	42
3.2.2. Savaş Teması.....	44
3.2.3. Kadın Teması	45
3.2.4. İnanç Teması.....	49
SONUÇ	51
KAYNAKÇA.....	56

ÖNSÖZ

Kürt sözlü kültür ürünlerini bellekte canlı tutmayı sağlayan anlatıcılara, bu alanda çalışma yapmayı bir borç bilirim. Bu konuyu incelememi sağlayan ve bana danışmanlık yapan sevgili Doç. Dr. Nazan Haydari Pakkan'a, çalışmamın ilk gününden itibaren bütün yolculuğuma şahitlik eden ve hiçbir yardımını esirgemeyen Rojda Zaman'a, uzun yıllar boyunca bölgede Dengbêjlerin ağzından dinledikleri destanları birebir yazıya döken Prof. Dr. Celile Celil ve kardeşi Filolog Ordixanê Celil'e, bu kaynağa ulaşmamı sağlayan Bahoz Baran'a ve bana her zaman destek vererek hayatımda olan anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Yazıdan daha fazla söze başvurmuş olan Kürtlerde sözlü gelenek, kültürel belleğin zinde kalmasında manevi mirasa sahiptir. Kürt toplumunda birikimlerini söz aracılığıyla bellekte taşıyan sözlü edebiyatın aktarıcıları olan Dengbêjler ve çirokbêjler genellikle yazı kültürüne çok sonra sahip olmalarından kaynaklı çok iyi bir bellek ve söyleme yeteneğine sahiptirler. Devraldıkları geleneği sürdürmekle beraber bir toplumun belleğini canlı tutma görevini üstlenmişlerdir. Kültürel belleğe ilişkin pek çok bilgiyi sözlü kültür ürünlerinden öğrenen Kürtler, toplumun hikâyelerine dair gerçeğe en yakın kaynak olarak bir sözlü kültür halk ürünü olan destanlara başvurmaktadırlar. Kürt kültürü ve tarihine dair güncel bilgilere ve kültürel temalara sahip Dewrêş û Edûlê destanı Dengbêjler aracılığı ile günümüze kadar gelmiştir. Destanın kahramanı olan Dewrêş'in trajedisine baktığımızda, o dönemde yaşayan Kürt aşiretlerinin yönetilmeye karşı duydukları tahammülsüzlük ve buna bağlı olarak da farklı inançlara rağmen var olma savaşının bedelleri ve bir aşkın trajedisi vardır. İşte Dengbêj bu savaşlarda kaybeden, sürgün edilen, direnen kahramanların yarattığı değerleri anlatılarıyla görünür kılmaktadır. Bu çalışmada anonim ve epik türe dahil edilen Dewrêş û Edûlê destanına, belirli temalar üzerinden yaklaşarak sosyal yaşamı, kadın imajlarını ve inanç temsillerini çözümlenmek amaçlanmıştır. Kürtlerin ortak hafızasında yer alan Dewrêş û Edûlê destanını kültürel bellek çerçevesinde değerlendirebilmek için toplumsal hafıza, kültürel bellek ve sözlü kültür üzerine teorik incelemeler ve kavramsal çerçeve oluşturularak bu destanı dillendiren Dengbêjlerin ses kayıtları deşifre edilip destana dair incelemeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Destan, Dengbêj, Dewrêş û Edûlê, Kültürel Bellek, Sözlü Kültür

ABSTRACT

Oral tradition in Kurds, who resort to more words than writing, has a spiritual heritage to memory retention. Dengbêjs and çirokbêj, who are the transmitters of oral literature in Kurdish society that carry their knowledge through words, they have very good memory and telling ability. Because they usually have a writing culture after a long time. Both they have taken on the task of keeping the memory of a society alive and they have taken over maintaining the tradition. Kurds, who learn a lot of information about cultural memory from verbal cultural products, refer to epics, which are an oral culture folk product, as the true source of the stories of society. The epic of Dewrêş û Edûlê, which has up-to-date information and cultural themes on Kurdish culture and history, has survived through the Dengbêjs. When we look at the tragedy of Dewrêş, which has the hero of the epic, there are the existence of war's costs and tragedy of love despite the intolerance of the Kurdish tribes living in that period and the different beliefs. Dengbêj makes the values created by the heroes who lost in the wars, exiled and resisted in these wars made it visible with their narratives. In this study, it is aimed to analyze social life, female images and representations of faith by approaching Dewrêş û Edûlê epic, which is included in anonymous and epic genre, through certain themes. In order to evaluate the Dewrêş û Edûlê epic in the common memory of the Kurds within the framework of cultural memory, theoretical studies and conceptual framework on social memory, cultural memory and oral culture were created and Dengbêj's voice recordings were deciphered and investigations were made on the epic.

Keywords: Cultural Memory, Dengbêj, Dewrêş û Edûlê, Epic, Oral Culture

GİRİŞ

Mezopotamya'nın en kadim halklarından biri olan Kürtlerin edebiyatına eğilen her araştırmacıya en çarpıcı gelen olgu 'aşırı sözlü kültür ürününün' olmasıdır. Bu sözlü kültür ürünlerinin arasında masal, efsane, mit, ağıt ve destanlar bulunmaktadır. Tarihsel birikimlerini söz aracılığıyla bellekte taşıyan Kürt toplumunda sözlü edebiyatın aktarıcıları tartışmasız Dengbêjler ve çîrokbêjlerdir. Genellikle yazı kültürüne çok sonra sahip olsalarda çok iyi bir bellek ve söyleme yeteneğine sahiptirler. Dengbêjler düzenli ve düzensiz birçok biçimde devraldıkları geleneği sürdürmekle beraber bir toplumun belleğini canlı tutma görevini de üstlenmişlerdir. Her Dengbêj ve çîrokbêjin repertuarında her an söze dökülmeye hazır birçok folklorik unsur vardır. Dengbêjler hem geçmişe hem bugüne kamları ile sözcülük ederler. "Dengbêj ve çîrokbêjler esasında birçok sosyal görevi birlikte yerine getirmektedirler; tarihi anlatmaktadırlar, toplumu eğlendirmektedirler, kültür-edebi bir birikim sağlamaktadırlar ve dün ve bugün arasında bir köprü görevi görmektedirler."¹ Neredeyse bütün Kürt destanları Dengbêjlerin aktarıcı görevi görmesi ile bugüne kadar gelmiştir.

Ayva ağacının altına oturup arka odadan gelen dedemin kamlarını dinlerdik her yaz tatilinde. Ara ara babamın seksenlerde kayda aldığı kasedin cızırtıları arasında gelen sesi, sobanın kenarında babaannemin bütün çocukları uyutmak için anlattığı masallar ve tekerlemeler ile yoğun sözlü kültürün içinde büyüyen biri olarak dönemin gerek politik gerek coğrafik şartlarından kaynaklı olarak geç tanıştığım yazılı kaynaklarda, sözlü kültür ürünlerinin çoğunu bildiğimi fark ettim. Bu durum bana hafızanın yazılı kaynakların sorumluluğunu aldığı, bizzat içinde yaşadığım toplumun kültürel belleğini incelemeye yönlendirdi.

Dönemin anlatıcı görevini üstlenmiş Dengbêjler yaşadıkları toplumun kültürel belleğini sonraki kuşaklara aktarmak için anlatılardan faydalanırlar. Somut olmayan kültürel mirası nesilden nesile aktarma görevini üstlenmişlerdir. Tarihte

---

¹ Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: İthaki, 2007), 44.

Kürtlerin yaşanmışlıklarından kaynaklı yazılı tarih anlatımı oldukça kısıtlı olmuştur. Destanların, kültürel belleğin mirasçısı olması ve bu mirası zengin bir içerikle aktarıyor olması oldukça önem arz etmektedir. Kürtler toplumun hikâyelerine dair gerçeğe en yakın kaynak olarak bir sözlü kültür geleneği olan destanlara başvurmaktadırlar.

Dengbêjler tıpkı diğer sözlü kültürlerdeki anlatıcılar gibi kendi halkının kültürel kodlarını taşır ve devrederler. Anlatılarında aşkı, savaşı, toplumsal olayları işleyerek kültürel hafızayı devretmeyi başarmışlardır. Her Dengbêj anlatısına kendisinden bir şeyler katar. Bazen bir öğüdü amaçlar bazen bir trajediyi hatırlatır ve tekrar etmemesi için nasihatlerde bulunur. Bu malzeme tümüyle dinleyiciye tarihsel ve kültürel bilgi sunmaktadır. Gerçeklerden hareketle yaşanan ve anlatılan bir olayın bir klamla yüzyılları aşan serüveni, özünde bir toplumun yaşayışını ve sosyal hayatını da tanımamıza yardımcı olur. Bu çalışma da bir destan türü olarak incelediğimiz Dewrêş û Edûlê'nin de Dengbêjlerin klamlarına konu olan hikâyelerine yer verilmiş sözlü kültürde karşılığı görülmeye çalışılmıştır. Birçok Dengbêjin bu destan etrafında farklı tarz ve yorumlarıyla klamlar söylediği görülmüştür. Eda Mado, Baqî Xido, Salihê Qubînê, Karapetê Xaço gibi bilinen Dengbêjlerin Dewrêş û Edûlê destanını dillendirdikleri ses kayıtları mevcuttur.

Dünya tarihinde destanın edebi kaynaklara konu olduğunu bilmekteyiz Homeros'un İlyada ve Odysseia destanı gibi benzer durum Kürtler için de geçerlidir. Önemli Kürt destanlarından biri olan Meme Alan destanı milattan çok önceden bu yana halk arasında söylenen ve mitolojik nitelik kazanan bir destan iken yazar Ahmedê Xanê, 17. yüzyılda bu destandan ilham alarak hikâyeyi kendi çağının yaşantısına göre somut bir kalıba dökmüş, çağdaş bir üslupla yazmıştır. Meme Alan destanı Mem u Zin destanı olmuştur. Böylece hem destanı kaybolmaktan kurtarmış hem de insanlığa yazılı bir eser armağan etmiştir.

Kültürel açıdan son derece önemli olan destanlar, bir milleti derinden etkileyen ve iz bırakan tarihsel bir olayın olağanüstülüklerle işlendiği anonim kaynaklardır. Bir toplumu yakından tanımak için başvuru olan ilk kaynak olan destanlar toplumlar için kültürü yeniden üretmektedir. Tarihin efsane ile harmanlandığı bu manzum eserlerde esas öykü, toplumun yaşadığı karşı konulamaz

savaşlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra göçlerin, afetlerin, yıkımlarında konu edildiği bilinmektedir. Ait olduğu topluma dair derin izler taşıyan destanlar çoğu kez önemli bir mesaj ve nasihat vermektedir. Bu anlamda bir destan olarak, Kürt toplumu için büyük öneme sahip olan Dewrêş û Edûlê sözlü kültür içinde hafıza etrafında incelendiğinde Kürt folkloru ve kültürel bellek açısından önemi görülmektedir. Kürt folklor araştırmacısı Prof. Dr. Celile Celil ve kardeşi Filolog Ordixanê Celil'in uzun yıllar boyunca bölgede Dengbêjlerin ağzından dinledikleri destanları bire bir yazıya döktükleri '*Zargotina Kurda*' (Kürt sözlü kültürü) adlı ansiklopedinin birinci cildinde epik destanları ele almışlardır. Bu çalışmada Sargis Bozoyan, Egide Tecir ve Rızaye Eli'den 1963'de, İskender'den 1977'de, Ehmede Nasure Şeme'den 1985'de, İse Varte'den 1988'de bu destanı dinleyip yazıya birebir geçirmişlerdir. Detaylı olarak incelendiğinde her Dengbêjin anlatımının çerçevesinin aynı olmadığı görülmektedir. Her Dengbêj döneminin şartlarına ve anlattığı toplumun yapısına göre klamını (destanı) şekillendirdiği ve kültürel belleği oluşturduğu görülmüştür.

Bu tezin amacı Dengbêjlerin, en çok bilinen Kürt destanı Dewrêş û Edûlê'yi günümüze ulaştırmaları açısından önemini inceleyerek kültürel bellekte karşılığını belirlemektir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde kültür ve bellek ilişkisi, Maurice Habwachs'ın toplumsal bellek teorileri ve onun teorilerini günümüze uyarlayan Jan Assmann'ın kültürel bellek kavramı, belleğin dört farklı dış boyutu üzerinde incelenerek açıklanmaya çalışıldı. Bunlar mimetik, nesnesel, iletişimsel ve kültürel bellektir. Toplumsal bellek sözlü kültürün anlaşılması açısından önemli bir role sahiptir. Çünkü söz, ortak hafıza aracılığı ile varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Sözlü kültür aktarıcılarında olan Dengbêjlerin anlaşılabilmesi için kolektif bellek teorileri önemli bir yerde durmaktadır. Bu bölümde kültürel belleğin sözlü kültür ile olan bağı, sözlü kültürün bellek ve dil ile olan ilişkisi ayrı başlıklar halinde incelendi. Aynı zamanda sözlü kültürün genel özellikleri ve önemi üzerinde duruldu. Sözlü kültür yazılı metinden yoksun olduğu için toplum belleğinde tekrara bağlı olarak ve yüzyıllarca gelişerek bir aktarıcının desteği ile varlığını belleğe yerleştirerek sürdürür. "Bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraksarsa veya alışveriş içinde oluşan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma

ortaya çıkar.”² Yazılı metinlerin varlığından önce ve sonrasında dahi halkın birikim ve tecrübeleri, ortak bellek tarafından muhafaza edilip aktarılabilmiştir.

İkinci bölümde, Kürtlerde sözlü kültür, sözlü kültür araştırmacıları, Kürt sözlü kültürün aktarıcıları olan Dengbêjler, sözlü kültür ürünlerini ve bu ürünlerden en çok başvurulan destan ele alındı. Kürtlerde sözlü kültürün çeşitliliğini ve önemini görmemizi sağlayacak, Kürt kültürüne ve diline dair yapılan Kürdoloji çalışmaları incelendi. Ele alınan bu araştırmaların çalışmamız açısından sözlü kültüre ve Kürt folkloruna olan katkısına göz atmak gerekirse 1909 yılından itibaren bölgeye gelen yabancı araştırmacılar sözlü ürünleri, grameri ve Kürtçenin konuşulan farklı lehçelerini kayda alıp Avrupa’da çalışmalarını yazıya geçirmişlerdir. Bunlar Kürt folkloruna dair, Latin alfabesi ile Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça yazılmış, ilk kaynaklar olduğu bilinmektedir. Bu çalışmaların aktarıcısı, taşıyıcısı, derleyeni olan Dengbêjler tanımlandı ve incelendi.

Üçüncü bölümde her Dengbêjin muhakkak haberdar olduğu, kendine has yorumladığı günümüze aktardığı, etnik ilişkilerin, aşkın, toplumsal olayların ve savaşın bir arada işlendiği Dewrêş û Edûlê destanı ele alınmıştır. Bu destan Serhat’ tan Urfa’ya, Urfa’dan Şengal dağlarına kadar hem Müslüman Kürtlerin hem de Êzidî Kürtlerin arasında anlatılmaktadır. Destan yüzyıllar boyunca anlatımda değişim ve dönüşümler yaşasa da ana temasını korumuştur. Her ne kadar aşiretler arası çatışmaları konu olsa da geçen zaman ile Kürtler için milli bir destan haline gelmiştir. Bu destanın sözlü alanlarda Dengbêjlerin dilinden nasıl ele alındığı incelenmiştir. Yazıya geçmemiş bir tarihi, edebi külliyatı sözüyle nesilden nesile aktaran aktarıcılar aynı zamanda modern edebiyatında temellerini oluşturmuşlardır. 20. Yüzyılın başlarına ait Dewrêş û Edûlê destanını anlatan romanların tümü Dengbêjlerin aktarımından yola çıkmış ve bu anlatılar yazıya dökülmüştür. Edebiyata konu olmuş ve birçok modern yazarın kendi özgün kalemini kullanarak ele aldığı Dewrêş û Edûlê destanının yazılı örnekleri şunlardır; İbrahim Osman, Evina Mêrxaseki, Eyup Kıran, Dewrêşê Evdi Kulilka Bilbizêk û Rim, Bawer Firat Dewrêşê Edûlê, çalışmasında yaş almış Dengbêjlere kulak verip destanı kurgulaştırarak özgün

---

² Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, (İstanbul: Ayrıntı, 2015), 41.

ve modern bir metin oluşturmuşlardır. Söz ettiğimiz romanlar sözlü anlatımdan beslenmiştir. Yazarlar romanlarında Dengbêjlere kulak verdiğini belirtmektedirler.

Hem ulusal hem epik bir destan olan Dewrêş û Edûlê destanının sosyal gerçekliklere, sözlü kültüre, kültürel belleği oluşturan temalara dair verdiği ipuçlarını ele aldık. Dewrêş û Edûlê destanı diğer Kürt destanlarından farklı olarak hem aşkı hem savaşı içerisinde barındırmaktadır. Dewrêş û Edûlê destanının içerisinde tespit ettiğimiz özne-nesne ilişkisi olarak kadın temalarını, sosyal yaşamdaki temaları ve inanç teması incelenmiştir. Dewrêş û Edûlê Destanı üzerine sözlü kültürü yazıya geçirmek ve kalıcılığını sağlamak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Kürt tarihçi, yazar ve Kürdolog Prof. Dr. Celile Celil ve kardeşi Filolog Ordixané Celil 1953 yılında bölgeye gelerek Dewrêş û Edûlê destanını Dengbêj İskender, Ehmede Nasîre Şeme, İse Varte, Sarkis Bozoyan (Ermeni bir Dengbêj) Egide Tecir, Rizaye Eli'den dinleyerek bire bir yazıya geçirmişlerdir. Bu çalışmalarını 'Zargotına Kurda' adlı ansiklopedide toparlamış ve yayınlamışlardır. Ayrıca bu destanı dillendirmiş Dengbêj Baqî Xido, Salihê Qubînê, Eda Mado (Êzîdî bir Dengbêj), Karapetê Xaço ve Erivan radyosunda dillendirilmiş ses kayıtları mevcuttur. Celile Celil'in ansiklopedik çalışması ve Erivan Radyosundan ulaşılan ses kayıtları bu çalışmanın analizinde temel olarak kullanılan kaynaklar olmuştur.

Kürt destanlarında en çok kullanılan temalar yaşadıkları coğrafyadan, yaşamlarından izler taşır. Tema bir eserde en yoğun işlenen tekrarlayıcı konudur. Bu standaki temaları işlemek istememin sebebi bu halkın kolektif belleğinde yer alan inanç temalarına, kadın ve sosyal yaşamlarına değinmek. Bu destan Kürtlerin sosyal yaşamına dair diğer destanlara oranla, en geniş bilgiler aktaran standır. Bu halka dair en geniş ve detaylı bilgileri veren bu destanın ana temalarını inceleyerek Kürtlerin hem kolektif belleğine hem de kültürel belleğine dair oluşturulmuş çerçeveye bakmak istiyorum.

Günümüzde modernleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, sözlü geleneklerin önemini yitirmeye başladığı görülür. İleri teknoloji ile birlikte matbaa ve yayıncılık aracılığıyla sözlü anlatının ve aktarımının tarihsel seyri değişmiştir. Kürt toplumu için hafızanın sesi sayılan Dengbêjlerin bu anlamda kayıtlar ile geleceğe taşınması mümkün kılınırken bu geleneğin sosyal ve siyasal

şartlar karşısında değişim ve dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Kürt kültürünün bir parçası olarak geleneğin, şehirleşme dolayısıyla devamlılığının tehlike altında olması, söz konusu geleneğin sözlü kültürün devamlılığı açısından tarihselliği ile birlikte incelenmesini bir zorunluluk olarak ortaya koymaktadır. Bir halkın kendine ait ve geçmişine dair destanlarının gerçeğe en yakın kaynak olarak bir sözlü kültür geleneği olan Dengbêjlik geleneği aracılığıyla aktarılması, çalışmanın önemini belirleyen en önemli faktörlerdendir.

Kürt destanlarına dair yapılan çalışmalar genelde derleme yöntemi ile yapılmıştır. Tema incelemesi yapılan az sayıda çalışma vardır. Ordixanê Celil' in *Kürt Kahramanlık Destanı; Dimdim* akademik bir çalışmadır. Ordixanê Celil bu çalışmasında Kela Dimdime destanının, tarihinden, varyantlarından söz etmiş ancak tema incelemesi yapmamıştır.

Dewrêş û Edûlê destanında sosyal yaşam detayları ile bolca karşılaşmaktayız. Kürtlerin 1700'li yıllarda aşiret sistemi, içerisinde yaşıyor olması, göç halleri, aile yapısı ve aşiretlerin federasyon olması dış işlerinde bağlı iç işlerinde bağımsız olmasına, kadın erkek ilişkilerine bolca dokunmaktadır. Destanın bize bu yönlü temaları vermesi şimdiye kadar oluşan kültürel belleğe dair birçok ipucu vermektedir.

Destanda bolca güçlü kadın figürleri ile karşılaşmaktayız. Kürt toplumunda kadınların güçlü duruşları aile yapısında söz hakkına sahip olmalarına dair birçok anlatı söz konusudur. Bu kadınların her birinden özellikle güçlü betimlemeler yapılarak söz edilmektedir. Savaşa gitmemişlerdir ama bir savaşçı gibi betimlenirler. Ancak bazı Dengbêj aktarımlarında Edûlê'nin ve Rehmê'nin savaş ganimeti olarak sunulduğu da görülmektedir.

Êzidîler ve Müslümanlar arasında aşkın yasaklandığı, evliliğin mümkün olmadığından söz edilir. Toplum hafızasında yer edinmiş neredeyse her Kürdün bildiği bu destanın gerçeklik payı çok yüksektir. Çünkü bu hala böyledir savaşta birlikte bulunduğu ancak evliliğin mümkün olmadığı görülmektedir.

Bu destanda hem Êzidî hem Müslüman inancına dair çatışmalar ile karşılaşmaktayız. Kürtlerin eski dininin Êzidîlik olduğu bilinmektedir. Müslüman

olan Êzidî Kürtler bir arada yaşamaktan vazgeçmemişlerdir. Mîlan aşireti destanda buna dair iyi bir örnektir. Savaşa birlikte gittikleri anlatılmaktadır.

Bu çalışma, kültürel bellek ve sözlü kültür ilişkisini daha çok Kürtlerde sözlü kültürün kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sürdürülmesine yönelik işlevsel yönlerini Dewrêş û Edûlê destanı çerçevesinde incelemektedir. Kültürel belleğin oluşumunda, aktarımında ve devamlılığının sağlanmasında olmazsa olmaz şartlar olan “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” ya da diğer bir ifadeyle “şiiresel biçim”, “ritüel sunuş” ve “grup katılımı” koşullarının Dengbêjlik geleneği ile destanların aktarımı çerçevesinde kültürel belleğin aktarımına ve devamlılığına ne gibi etki ve katkıların olduğu incelenmiştir. Çalışmamızın kültürel belleğin oluşumunda etkili olan sözlü kültürün uzman taşıyıcıları olan Dengbêjlerin geleneği aktarımlarında; mit, destan, halk hikâyesi, ninni vb. gibi sözlü kültür ürünlerinin halka aktarımında ve daha birçok alanda, destanın kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasında işlev sahibi olmaktan öte, kültürün bir parçası olduğu görülmüştür. Destanlar, içerisinde bulundurduğu temalar aracılığı ile “hatırlama”yı sağlayan en etkili sözlü kültür ürünüdür. Bir halkın kökenine tarihine dayalı birçok şeyin destanın içerisinde geçtiği görülür. Destan ait olduğu toplumun içselleştirilmiş geçmiştir. Kürt destanları olan Mem û Zîn, Kela Dimdime, Siyabend u Xece, Dewrêş û Edûlê söz ettiğimiz özellikler ve daha fazlası etrafında hareket eden yeterli örneklerdir. Bütün bu destanların ortak bir özelliği daha var; hepsi ilk hallerinde sözlü idiler, dinleyicilere söylendiler. Zaman içinde, kaybedilmesini önlemek için, yazarlar tarafından yazılı olarak derlendi.

Kürtlerin yüzyıllar önce yaşanmış olayları, yaşadıkları bölgenin geçirdiği sosyal ve politik olaylara rağmen bir sözü kültür geleneği ile bugüne kadar taşıyan ve edebiyata birebir kaynaklık eden Dengbêjlerin söylemlerini inceleyerek, Kürtlerde nesilden nesile sözlü geleneğin nasıl güçlü aktarıldığını ve hafızayı şekillendirdiğini araştırmayı hedef aldık. Böylece farklı tarz ve yorumlamalarla işlenen Dewrêş û Edûlê destanına belirgin temalar üzerinden yaklaşarak sosyal yaşamı, kadın imajlarını ve inanç temsillerini çözümlenmek amaçlanmıştır.

1. KÜLTÜR VE BELLEK

İnsanın yeryüzünde varlığı üretimine bağlıdır. Temel ve zorunlu ihtiyaçları dahilinde sürekli üretmek zorunda kalan insan, en dar haliyle bireysel yaşamından en geniş topluluklara kadar bir üretimin içinde olmaktadır. Yeniden üretimin yaşamın sürdürülmesi anlamında sağladığı katkı aynı zamanda bir yaşama bilinci oluşturmaktadır. Yaratılan ve yaşatılarak sürdürülen bu pratikler kültürün kendisini oluşturmaktadır.

Antropolojide merkezi bir kavram olarak kabul gören kültür, günümüzde sosyal öğrenme yoluyla aktarılan fenomenleri kapsamaktadır. Doğrudan ve dolaylı olarak aktarılan bu fenomenler bugün dünya üzerinde tüm toplumlarda görüldüğü gibi bu toplumların kendini tanımasına ve diğer toplumlar tarafından tanınabilir olmasına da olanak sağlamaktadır. Bu fenomenler aynı zamanda toplumun çeşitli dinamiklerini oluşturan evrensel bir yapıya bürünerek somut bir biçimde anlam kazanmaktadır. Tanım olarak yüklediğimiz anlamların yetersiz kaldığı kültür, bütün bir insanlığın yarattığı ve ürettiği bir yaşama şeklidir. Zaman içinde edinilen ve süreklilik arz eden bu bilgi kümesi toplumlar tarafından düzenli ve düzensiz bir biçimde yeniden üretilmektedir. Çeşitli tanımlamalarla farklılıkları üzerinden kategorize edilen kültür; popüler kültür, sözlü kültür, evrensel kültür... gibi adlandırmalarla pratiklerine göre birbirinden ayrılmaktadır. Temelde insanın üretmek sürdürdüğü edinimsel pratiklerini kapsayan bu kavramın kendini genişleterek geliştirmesi birçok yol ile mümkünken bunun temel sağlayıcısı olan insan açısından taşınması hafıza ile gerçekleşmektedir. Bellek, bilinen en geniş anlamıyla hafıza yakın zamana kadar bireysel olarak işlev gören hatırlama pratiklerine sahip bir kavramken, günümüze yaklaştıkça bu kavram üzerine yapılan çalışmalarla disiplinler arası bir boyut kazanmış ve toplumsal çerçevede ele alınmıştır. Yeni bir bilgiyi öğrenme, mümkün olduğu zaman kadar uzun süre saklamaya ve istenildiği zaman ortaya çıkarmaya (bulmaya yarayan) zihinsel süreç olarak tanımladığımız hafıza sosyoloji çevresi tarafından uzun bir süre bireysel bir alan olarak kabul görmüştür. Belleğin bireysel olmadığı, kolektif ve toplumsal anlamda ele alınması gerektiğini öne süren çalışmalarla beraber çeşitli türlere ayrılan bellek için en kapsayıcı olan kültürel bellektir. Kültürel bellek kimliğin bekçisi olarak, toplumların referansları ile

belirlenen herkese ait imajları kapsamaktadır. Bir takım örgütlenme biçimlerine sahip olan bu bellek türü insan ömrü sonlandığında dahi sonlanmayan ve yaşamaya devam eden unsurları içerir.

Toplumun ortaklaşarak yarattığı, zamansal ve mekânsal imajlara sahip bu bellek türü aynı zamanda belleğin çimentosu sayılabilecek güçte dinamiklerle ortaklaşmalar yaratmaktadır. Bu ortaklaşmalar toplumun yarattığı ortak ritüeller (düğün, bayram, anma, cenaze...) dışında sözlü ürünlerini de kapsar. Toplumun maddi manevi öğelerini içeren kültür, bellek içinde de bu öğelerin anlamlarını tekrarlama ve yorumlama yoluyla taşıyıcı bir norma dönüştürürler. Toplumun kendisine özgü hatırlama ve anma biçimleriyle sürdürülen bu bellek, sözlü anlatı dünyasında metinlerin bilgilendirme ve yenileme gücünün kısıtlılığı karşısında bilineni dile getirdiği için kültürel bellekte yer edinmektedir. Kültürel belleğin örgütlenme biçimleri arasında tekrarlanan ritüeller ve sözlü kültür ürünleri ancak belleğin kendisi ile bilinç kazanmaktadır.

Sözlü kültür geleneği içinde Kürtlere özgü bir anlatım biçimi olan Dengbêjlik, aktarıcının bellek yoluyla sözü anlamlı kılması ve günümüze taşınmasıyla mümkündür. Bu transfer işleminde kültürel bellek, aktarıcı olan Dengbêj ile gerçekleşirken sözlü kültürün bellek ve dil ile oluşturduğu ilişkiyi önemli kılmaktadır.

1.1.Sözlü Kültür ve Bellek İlişkisi

Yirminci yüzyılda bellek ve kültür ilişkisine odaklanan Maurice Halbwachs, dikkate değer çalışmalar yürütmüştür. Emile Durkheim'in öğrencisi olan Halbwachs'ın sosyal bellek çalışmasına temel katkısı, bir toplumsal grup ile kolektif bellek arasında bağlantı kurulmasıdır. Her grubun kendine özgü kimliğini vurgulayan kendi geçmişi hakkında bir anı geliştirdiği iddiası, hala tüm alanlardaki araştırmaların başlangıç noktasıdır. Toplumsal bellek geçmiş ve günümüz arasında bağlayıcı bir köprüdür. Kültürel, siyasi, ekonomi gibi birçok olayın geçmişten günümüze olan devamlılığını ve değişimini aktarmada aracı görevini görür.

Toplumların zamanda kök salmasını sağlar. Bellek, böylece diğer kuşaklara aktarılmasıyla anlam kazanır. Yıllar boyunca bellek ve hatırlama kavramlarının kişiye ait olduğu düşünülmüştür. Eski çağ düşünürlerinden Aristo ve Platon gibi filozoflar bu noktada kolektif bilinç sorunsalı olmadığını ve kişinin anımsadığından ziyade hatırlama ve anıyı aramaya yönelik anlamları sorguladığı görülmüştür. Ancak 20. Yüzyılın başında Maurice Halbwachs'ın yapmış olduğu çalışmalardan sonra bellek, toplumsal alan içinde düşünölmeye başlandı. Toplumsal bellek, sözlü kültürün-sözlü belleğin anlaşılması açısından da önemli bir role sahiptir. Çünkü söz ancak ortak bellek yolu ile varlığını uzun süre sürdürebilir. Bu açıdan, tezin konusu olan kültürel bellekte yer edinmiş Dewrêş û Edûlê destanının Dengbêjler aracılığı ile sözlü bir şekilde ortak hafızada nasıl yer edindiğinin anlaşılabilmesi için önemlidir.

Maurice Halbwachs 1920 yılında yapmış olduğu araştırmalarda bireyin belleğinin toplumsal bellekten geçtiğine dair çalışmalar yapmıştır. Halbwachs'a göre bellek toplumsal olaylara bağlı olarak ortaya çıkar. Yani toplumsal bellek kişisel belleğin belirleyicisidir.

Mutlak bir yalnızlık içinde büyüyen bireyin belleği olmaz. Bellek insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur. Evet bellek her zaman bir bireye'ait'tir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden 'toplumsal bellek'mecazi bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara ait bir bellek yoktur, ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler. En kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluşur.³

Halbwachs'a göre bellek sosyalizasyon sürecinde oluşur. Yani belleği oluşturan toplumsal mekanizmalardır. Halbwachs bu mekanizmaların zamana, mekâna ve gruba bağlılık özelliklerinden de bahsetmektedir. Kısacası sosyal mekanizmalardan soyutlanarak yaşamını sürdüren bir kişide belleğin oluşması imkansızdır. Ancak hatırlaması ile mümkün olduğunu düşündüğümüz bellek mekanizmasının bir sosyalizasyon sürecine girmiş olması gerekmektedir. Bu da

---

³ Maurice Halbwachs, "Kolektif Bellek ve Zaman", *Cogito Dergisi*, Sayı 50, (Bahar 2007): 76.

belleğin kişide oluştuğunu fakat bir gruba veya bir topluma ait sosyal çevrenin içinde bir ve daha fazla insan tarafından edinilen yaşanmışlık ve anıların edinilmesiyle oluşmaktadır. Kürt sözlü kültürünün en önemli taşıyıcılarından olan Dengbêjler yaşadıkları topluma ait yaşanmışlarını aktararak ortak bir hafıza ve bu hafızanın aktarıcısı görevini üstlenmiş olurlar.

Maurice Halbwachs'ın teorisini günümüze uyarlayan Jan Assmann, Kültürel Bellek çalışmasında belleğin dört farklı dış boyutu üzerinde durmuştur. Bunlar mimetik, nesnel, iletişimsel ve kültürel bellektir. Dengbêjler sözlü kültür ürünlerini anlatı yoluyla devrederken bu bellekleri devreye sokar.

Assmann, mimetik belleğin davranışlar ile ilgili olduğunu söyler. “Bu alan davranış alanıdır. Davranışlar taklit sonucu elde edilir. Davranış biçimleri asla tam olarak kodlanamaz.”⁴ Davranışları gözlem yolu ile depolayan bellek olarak tanımlayabiliriz. Assmann, nesnel belleği ise kişiyi çevreleyen eşyalar ile kişinin yansıması olduğunu iddia etmektedir. “Bu yüzden onu çevreleyen eşyalar bir anlamda kendinin yansımasıdır, geçmişini, atalarını hatırlatır. İçinde yaşadığı şeyler dünyasının, şimdiki zamanı yaşarken farklı geçmişleri hatırlatan bir zaman dizini de vardır.”⁵ Eşyaların kişide bıraktığı hatıraların depolandığı dış bellek olarak tanımlayabiliriz.

İletişimsel bellek yakın geçmişte olmuş olan olaylar ile ilgilenenler tarafından aktarılan, iletişime ve sosyal alışverişle oluşan bellektir.

İletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişinin çağdaşları ile paylaştığı anılardır bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupla bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları ile sınırlıdır.⁶

---

⁴ Assmann, *Kültürel Bellek*, 27.

⁵ Assmann, *Kültürel Bellek*, 27.

⁶ Assmann, *Kültürel Bellek*, 54.

Jan Assmann iletişimsel bellekte aile kavramını çok önemli bulmaktadır. Ailenin fertlerinden biri yakın geçmişte yaşanmış bir olaya şahit olmuş ise bunu bir sonraki nesle aktarmaktadır. Bu 3-4 nesil boyunca geçerliliğini korumaktadır.

Kültürel bellek mimetik, nesnel ve iletişimsel belleğin bütünlük içerisinde bulunduğu alanı oluşturur.⁷ Kültürel bellek iletişimsel bellekten farklı olarak daha uzun bir zamanı kapsamaktadır. “Kültürel bellek gündelik olmayan olayları hatırlama organıdır. İletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli nokta ise biçimlendirilmiş olması ve törenselliği.”⁸Kültürel bellekte toplumlar geçmişe bağlı olarak neyi hatırlamaları gerektiğini belirler.

“Kültürel bellek” ile insan belleğinin dış boyutu kastediliyor. Bellek denince insanın aklına genellikle bir iç olgu gelir ve bunun mekânı bireyin beynidir, yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğu düşünülür, ama tarihsel kültür bilimi ile bir ilgisi yoktur. Oysa bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler.⁹

Kültürel bellek geçmişte yaşanmış olaylardan ve bu olayların kurgulanıp tasarlanmalarından, efsanelerden, destanlardan, oluşturulmuş ve biçimlendirilmiştir. Bu bellek türünde toplumlar dönemin koşullarına bağlı olarak neyi hatırlamaları gerektiğini belirler.“Kültürel bellek biyolojik olarak devredilemediği için, kuşaklar boyunca kültürel olarak canlı tutulması gerekir. Bu anlamın kaydedilmesi, canlandırılması ve ifade edilmesi, yani: kültürel bellek tekniği ile yapılır. Bu tür kültürel bellek tekniğinin işlevi, sürekliliğin ve kimliğin devamının sağlanmasıdır.”¹⁰ Belleğinin anımsadığı ve unuttuğu hikâyelerle örülü olan birey kendi eylemlerinin basit bir bellek deposu olmasının ötesinde toplum ve bireyin sonu olmayan iletişiminin yansıdığı bir aynadır.“Kimlik, kolayca anlaşılacağı üzere bir bellek ve

---

⁷ Assmann, *Kültürel Bellek*, 28.

⁸ Assmann, *Kültürel Bellek*, 67.

⁹ Assmann, *Kültürel Bellek*, 26.

¹⁰ Assmann, *Kültürel Bellek*, 98

hatırlama sorunudur. Bir bireyin kendi kimliğini sadece belleği sayesinde oluşturabilmesi gibi, bir grup da grupsal kimliğini ancak bellek sayesinde yeniden kurabilir. Aradaki fark grup belleğinin nörolojik bir temeli olmamasındadır.”¹¹ Bir çeşit kaydetme, depolama geri çağırılma işleyişine sahip bellek, arşive benzeyen hatta zaman ve kimlikle ilişkili olduğundan arşiv olmanın ötesinde, sözlü kültür aktarımında bolca kullanılan ve başvurulan bir konu olmuştur.

Assman’ında sözü ettiği kültürel belleği canlı tutma tekniği sözlü kültürün bütünüdür. Jan Assmanın bu kültürel bellek teorisini yazının kullanılmadığı toplumları düşünerek değerlendirirsek aktarımın sözlü kültür aracılığı ile yapıldığını söyleyebiliriz.

Hayatın erken döneminde çocuklara ebeveynler, kardeşler, büyükanne ve büyükbaba ve öğretmenler tarafından hikâyeler anlatılır. Çocukluğun ilk yılları tekerlemeler ve masallarla doludur. Nitekim bugün bilinen tekerlemeler ve masalların pek çoğu sözlü geleneklerle başladı. Ve daha da önemlisi bu genel olarak nesilden nesile sözlü olarak aktarıldı. Aktarılan bu folklorik temalar sözlü kültür aracılığı ile kültürel belleği oluşturdu. “Sözlü gelenek, oldukça müphem bir kavramdır. Okur-yazar olmayan bir toplumda sözlü gelenek, kuşaktan kuşağa söz aracılığıyla aktarılan her şeyi – başka bir deyişle kültürün tamamını - kapsar.”¹² Sözlü kültürü temsil eden unsurlar, yazılı kültürü oluşturan unsurlara oranla toplumlar tarafından daha fazla kabul edilirler. Toplumların kültürel belleğini oluşturan ortak kabuller geniş ölçüde sözlü kültür içinde var olurlar. Bir halkın kültürel belleği içerisinde yer almış her ortak kabul, kendisini yaşatan bir gelenek oluşturur-yaratır.

Sözlü kültür metinden yoksun olduğu için toplum belleğinde tekrara bağlı olarak ve yüzyıllarca gelişerek varlığını belleğe yerleştirerek sürdürür. Yazılı metinlerin varlığından önce ve sonrasında dahi halkın birikim ve tecrübeleri, ortak bellek tarafından muhafaza edilip aktarılmıştır. Ele alacağımız Dewrêş û Edûlê destanının en önemli özelliği dünden bugüne tekrara bağlı olarak sözlü kültür aktarıcıları Dengbêjler ve Çirokbêjler tarafından ortak hafızada canlı tutulmasıdır.

---

¹¹ Assmann, *Kültürel Bellek*, 98.

¹² Jack Goody, “Sözlü Kültür”, 21 Mart 2019, 129.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/jack_goody_sozlu_kultur.pdf

Destanın sözlü varyasyonlarında farklılıklar söz konusudur. Dengbêjler yaşadıkları dönemin şartlarına, aktardıkları ortamın durumuna göre değişikliklerde bulunmuşlardır. Bunu dinlediğimiz, ses kayıtlarını elde ettiğimiz ve birebir Dengbêjlerin aktarımından, sözden yazıya dökülen kayıtlarda görmekteyiz. Bilginin tek deposunun insan belleği olduğu gerçeği şu anlama gelir ki, bu bilgiler her zaman hatırlanıp unutulmaya müsaittirler. “Tabii ki, özel bilgileri korumak için geliştirilmiş yöntemler vardır. Fakat bilinçli olarak yönlendirilmezse, bellek, uymayanları ayıklayama eğilimi ile başka ilgilere yönelir. Sözlü depolamanın ve aktarımın bu özelliği, bu kültürlerin göreceli olarak homojen olan özelliğine katkıda bulunur.”¹³ Destanda en yoğun işlenen temaların bire bir aktarımı söz konusu değildir. Her Dengbêj, kendi belleğinin şekillendirdiği şekilde kültürel belleği aktarma görevi görmüştür.

1.2. Sözlü Kültür ve Dil İlişkisi

Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı ile birlikteydi ve söz Tanrı’ydı. Her şey onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O’nsuz olmadı. Yaşam O’ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı... Ve daha sonra söz ete kemiğe büründü, insan olup aramızda yaşadı.¹⁴

Yazılı bir dil olmadan edebiyatın veya folklorun olamayacağı söylenebilir. Ancak bu durum halkların geleneklerinin, kültürlerinin, şarkılarının, masallarının varlığının yazılı bir dil olmadan inkâr edildiği anlamına gelmektedir. Bir halkın tecrübesi söz de saklıdır. “Sözlü kültür, yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bilmeyen, bilse dahi kullanmayan ya da ona hayatlarında yeteri kadar yer vermeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden ve tarihsel bellekten oluştuğu kültürlerdir.”¹⁵ Yazılı veya sözlü yollardan geçse de bir halkın kültürel folkloru her neslin sevdiği, ilham verdiği ve aktardığı tüm destan, masal, şarkı ve şiirlerden oluşmaktadır. “Çünkü insanlık tarihinde bilincin ayrılmaz bir parçası olarak konuşma, yazının

¹³ Jack Goody, “Sözlü Kültür”, 21 Mart 2019, 130.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/jack_goody_sozlu_kultur.pdf

¹⁴ İncil: Luka 1 Yuhanna

¹⁵ Abidin Parıltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, (İstanbul: İthaki, 2005), 18.

icadından daha önce ortaya çıkmış bir yetenektir.”¹⁶ “Bugün bile konuşulan yüzlerce dil yazılmış değildir, çünkü henüz bunlara uygun bir yazı geliştirilmemiştir. Bu bakımdan değişmeyen kalıcı tek olgu, dilin temelden sözlü oluşudur.”¹⁷

Sözlü kültürlerde, her şey büyüklerin zihinlerinde depolanmıştır, bu nedenle en uzun yaşayan kişi bilginin ana kaynağı olarak yaşamaya devam eder. Onlar, geçmiş hakkındaki bilgilerin, yaşanmış olayların, yani, toplumun gelenekleri ve kültürü hakkındaki bilgilerin yeri doldurulamaz depolarıdır. Kürt sözlü kültüründe ise bu görevi Dengbêjler ve çîrokbêjler üstlenmektedir. “Bir dilden, bir kültürden ve edebiyattan yola çıkarak, nesiller boyunca çoğu zaman okuma-yazma bilmeyen doğaüstü bir hafızaya sahip Dengbêjler, stranbêjler, tehirikbêjler sayesinde zengin bir folklor gelişmiştir. Dengbêj, söyleyendir, anlatandır.”¹⁸ Dengbêjlik geleneği Kürtlerde sözlü kültürün bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu kişiler toplumun kültürel folkloruna dair birçok ürün için başvuru bellektir. “Yazıdan tamamen yoksun bu insanın düşünce çizgisini sergileyecek, tekrar bir araya getirecek veya denetleyebilecek kendinden başka bir şey, bir metin yoktur.”¹⁹ Dengbêjler sözlü kültür ürünlerinden en çok destanları aktarma görevini üstlenmişlerdir. Kürt destanları olarak kabul gören Dewrêş û Edûlê, Siyabend u Xece, Filite Quto, Kerr u Kulik, Kela Dimdime gibi birçok destan sadece sözlü aktarımla bugüne kadar ulaşmıştır. Aktarımlar birebir olmasa dahi her destanın kendine özgü genel çerçevesi günümüz Dengbêjlerin hafızasında canlılığını korumaktadır. “Sözelliğe bir şeyi harfiyen hatırlama yoktur. Sözlü kültürlerde bellek, ne istendiği anda istenen bilginin bulunup çıkarılabileceği bir depo, ne deneyimin üzerine kazındığı balmumu bir mühür, ne de anahtar sözcüklerin üzerine yazıldığı bir parşömen kâğıdıdır. Bütün bu imgeler okuryazarlıkta oluşturulan bir belleği tanımlar.”²⁰ Anlatımlarını dinlediğimiz ve okuryazarlığı olmayan Dengbêjlerin aynı hikâyeyi aktarırken söylem farklılıkları ve farklı temalar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

---

¹⁶ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, (İstanbul; Metis, 2010),21.

¹⁷ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 19.

¹⁸ Koma Zozan, “Kürt Müzik Folkloru”, Bayrak Mehmet, *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, (Ankara: Özge, 2002) Cilt. 1, 131.

¹⁹ Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 49.

²⁰ Barry Sanders, *Öküzün A'sı*, Çev. Şehnaz Tahir, (İstanbul: Ayrıntı, 2013), 14.

Bir halkın tecrübesi, yaşanmışlıkları dilde saklıdır. Yaşar Kemal “Kültürün asıl taşıyıcısı, ona kimlik kazandıran öznesi hep “dil” olmuştur. Dolayısıyla da bir dili yasaklamak, yaşatmamak, asimile etmek, ne dersiniz deyin, bir kültürü tahrip etmekle aynı anlamı taşımaktadır. Halkın acıları, türküleri, manileri, hikâyeleri, ninnileri, masalları... Kısacası onu halk yapan özellikleri “dil” aracılığı ile yaşamını sürdürür. Dünya, birbirini besleyen bin çiçekli bir kültür bahçesi olmuştur. Her kültür, geçmiş kültürlerin gübrelediği birikim topraklarının bir kültür çiçeği olmuştur. Bilinçli ya da bilinçsiz bu büyük kültür bahçesinden bir çiçeği yok etmek, insanlıktan bir rengi, bir kokuyu, bir güzelliği, bir yaratıcılığı almakla bir tutulmuştur” diyerek dil kültür bağının kuvvetine değinmiştir.

2. KÜRTLERDE SÖZLÜ KÜLTÜR

Kürt kültürüne ve diline dair yapılan çalışmaların geneline verilen isim olan Kürdoloji bugün akademide en sık kullanılan tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya üzerinde geline noktadan bakılınca birçok dilin ve kültürün zamana karşı direnişi ancak o halkın belleği ile açıklanabilmektedir. Bugün yeryüzünden silinen halkların varlığından haberdar olmamızı sağlayan günümüze ulaşan dilleri ve kültürleridir. Kürdoloji çalışmaları bu anlamda başlangıcından bu zamana Kürt toplumunu tanımak ve anlamak için önem arz etmiştir. Bu çalışmaların geneli farklı ulusal çevrelerden olan oryantalist ve şarkiyatçı gelenek içinde yetişmiş diplomasi kanalıyla bölgede bulunmuş araştırmacılar²¹ Kürtleri ve Kürt bölgelerini ele alan bu araştırmaların çalışmamız açısından sözlü kültüre ve Kürt folkloruna olan katkısına göz atmak gerekirse; yabancı araştırmacılar tarafından derlenip yayımlanan önemli sayıda çalışma vardır. Bu çalışmaların birkaçından söz edecek olursak;

Erzurum ve İzmir konsolosu olarak Çarlık Rusya adına görev yapan ve bu dönemde Mela Mehmûdê Bazidî ile tanışarak kendisinden Kürt dilini öğrenen Aleksandr Auguste Jaba, Bazidî ve diğer ileri gelen bölge alimleri vasıtasıyla Kürt diline, kültürüne ve folkloruna dair araştırmalar yapmıştır. “Jaba’nın amacı

---

²¹ Ordîxanê Celil, Celilê Celil, *Zargotina Kurda*, (Viyana: Kürt Enstitüsü, 2014), 13.

Bazidî'den Kürtçeyi öğrenmek, elindeki yazma eserlerin birer kopyasını almak ve dahası, halk arasındaki zengin folklor ürünlerine ulaşarak bunları derlemektir.”²² Mela Mehmûdê Bazidî ve bölgede bulunan diğer alimlerin yardımıyla çoğunluğu Kürtçe olan 54 adet eseri kendi adıyla bir araya getirmiş ve Rusya'ya göndermiştir. Aleksandre Jaba Koleksiyonu olarak bilinen bu eseri ve çalışmalarına dair notları 1860 yılında St. Petersburg 'ta “Receul de Notices et Extraits Kurdes” adıyla yayımlanmıştır.²³ Kürt el yazmaları koleksiyonu olarak derlenen bu eserlerde Kürtlerin diline folkloruna, edebiyatına ve etnografyasına yönelik araştırmalar sunulmuştur. Bugün Rus Kürdologların bu çalışmalardan faydalanarak eserlerini oluşturduğunu ve aynı zamanda Jaba'nın literatüre kazandırdığı Kürt Halk Türküleri adlı eserinin bugün ki etnik Kürt Müziğinin temeli olduğu bilinmektedir.

Alman oryantalisti olan Eugen Prym, Semitik dillerinde uzmanlaşarak kendisi gibi Oryantalist olan Neo-Aramice, Kürtçe ve çağdaş Arapça lehçeleri hakkında araştırmalar yapan Albert Socin ile beraber 1868-1870 yılı Kasım'ından itibaren Orta Doğu'da dilsel araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmalar “Kurdische Sammlungen: Erzählungen und Lieder im Dialekten des Tûr ‘Abdîn und von Bothan-a. Die Texte” adıyla yayımlanmıştır. Ortadoğu coğrafyası ve kültürüne yönelik araştırmaları içeren çalışma, Kürt Koleksiyonları: Tur Abdin ve Botan lehçelerinde anlatılar ve şarkılar olarak günümüzde bilinmektedir. İçeriği itibariyle, bugün Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan, Mardin ilinin sınırları içerisinde bulunan, Midyat bölgesini kapsayan ve Süryanilerce kutsal sayılan Tur Abdin bölgesine ve yine Botan olarak bilinen, ismini Botan Beyliğinden alan Şırnak, Siirt, Mardin'in Doğusu ve Batman bölgesini kapsayan alanı kastetmişlerdir. Tur Abdin ve Botan olarak adlandırılan bölgelere yönelik kültürel çalışmaları derledikleri bu eserde halkın kullandığı lehçelere ve şarkılara yer verilmiştir.²⁴

1901-1903 yılları arasında İran'da bulunan Oscar Mann İran'da yaşayan Kürtlerin lehçeleriyle söylenen sözlü kültür ürünlerini bir araya getirmiştir aynı

---

²² Mustafa Öztürk, “Aleksandre Jaba Ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 49, no. 10 (Temmuz 2019): 44

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi49_pdf/1dil_edebiyat/ozturk_mustafa.pdf

²³ Mustafa Öztürk, “Aleksandre Jaba Ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 49, no. 10 (Temmuz 2019): 44

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi49_pdf/1dil_edebiyat/ozturk_mustafa.pdf

²⁴ https://archive.org/details/bub_gb_KUG-AQAAIAAJ/page/n520 Temmuz 2019.

zamanda bu gölgede kullanılan dilleri fonetik ve gramer açısından incelemiştir. “Die Mundart Der Mukri-Kurden” adlı Kürt Sözlü Kültürü üzerine 1906’da yayımladığı çalışmasında Kürtlerin bilinen sözlü kültür ürünlerine yer vererek, destanları, öyküleri ve masalları bir araya getirmiştir.²⁵

Kürtçe’nin Kurmanci lehçelerinde yapılan bu çalışmada Hugo Makas Mardin bölgesinden Kürtçe metinler sunmuştur.²⁶ Giriş, notlar ve sözlük kısımlarından oluşan çalışma tercüme edilerek açıklanmıştır. Bunun yanı sıra Oscar Man gibi Hugo Makas’da Kürt sözlü kültürü üzerine yoğunlaşmış destan ve masalları derlemiştir.²⁷

Ortadoğu ve Kürtler üzerine birçok çalışması bulunan Oryantalist araştırmacı Basile Nikitine’nin ‘Kurdish Stories From May Collection’ adlı çalışması Londra’da Orient ve Afrika Çalışmaları okulu bülteninde yayımlanmıştır. Bu çalışma Kürt sözlü kültüründen ve halk hikâyelerinden oluşmaktadır.

Kürt edebiyatı uzmanlarından biri olan Fransız Oryantalist Roger Lescot, Kürt araştırmacı, yazar Celadet Bedirhan ile birlikte Kürt dili ve Kürt folkloru üzerine çalışmalar yapmıştır. Bugün dahi Kürt dilinin en önemli başvuru kaynaklarından biri olan ‘Kürtçe Gramer’i özel ve normal baskı olarak 2 ayrı şekilde yayımlanmıştır. Kürtçe Metinler ‘Textes Kurdes’ adında iki cilt halinde Folklor araştırmalarını derlemiştir bu ciltlerden ikincisi Meme Alan destanı üzerine yazılmış Lescot tarafından derlenmiştir.²⁸

Kürdoloji çalışmalarıyla bilinen Thomas Bois hayatının büyük bir kısmını Kürt kimliği ve kültürünü araştırmaya adanmıştır. Kürtler ile ilgili yayımlanan birçok kitabı olan Bois özellikle Kürt toplumunun sosyal hayatı, inancı ve gelenekleri üzerine incelemeler yapmıştır. Fransa’da 1895 yılında kurulan Yaşayan Doğu Dilleri Okulu bünyesinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Paris’te bulunan ve Oryantalizm çalışmaları ile bilinen “institut national des langues et civilisations orientales” adıyla bilinen INALCO’da “1966’da Kürt medeniyeti üzerine bir ders başlatıldı ve Thomas

²⁵ <http://bnk.institutkurde.org/images/pdf/PY3JGW72U5.pdf>20 Temmuz 2019.

²⁶ <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-royal-asiatic-society/article/kurdische-texte-im-kurmanjidialekte-von-hugo-makas-academie-des-sciences-de-lunion-des-republiques-sovietiques-socialistes-leningrad-1926/3D1F803BC879EE9C90AAEF213FC24172>20 Temmuz 2019.

²⁷ Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, 50.

²⁸ <http://www.avestakitap.com/yazar.php?id=5610> Ağustos 2019.

Bois tarafından verildi.”²⁹ L’âme des Kurdes al la lumiere de leurfolklore³⁰ (Folklorlarının Işığında Kürt Ruhu) adlı eseri yaptığı folklor çalışmalarını içermektedir.

Yukarıda çalışmaları ile birlikte söz ettiğimiz araştırmacıların tümü bölgede sözlü kültür ürünlerini anlatıcılardan derlemiştir. Böylece aktarıcı olan Dengbêj ve çirokbêjlerin kültürel belleğin oluşumunda ve kayda alınmasında önemini görmekteyiz. Yapılan çalışmalar sözden yazıya geçerek kalıcılıklarını korumaktadırlar. Bu nedenle bellekten beslenen Dengbêjleri detaylı olarak tanımakta yarar var.

2.1. Kürt Sözlü Kültür Aktarıcıları; Dengbêjler

Kültürel bellek aktarımında rol alan kişiler önemlidir. Jan Assmann kültürel bellek çalışmasında, toplumlarda sözlü kültürün sürdürülebilmesi için kimi bireylerin ön planda olması gerektiğinden söz eder. “Kültürel belleğin hep özel taşıyıcıları oldu. Bunlara şamanlar, “bard” olarak adlandırılan kelt ozanları, griot’lar, rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar, mandarinler ve adları ne olursa olsun kendilerine bilgiyi taşıma yetkisi tanınmış olanların tümü dahildir.”³¹ Antik Yunan kültüründe, Homerideslerle birlikte ‘rhapsodoi’ler, Ortaçağ Avrupa’sında ‘minstrel’ler, İngiltere’de ‘bard’lar, Fransa’da ‘trubadur’lar, Almancanın etkin olduğu ülkelerde ‘bankelsanger’ (bank ezgicileri), Kızılderili toplumunda ‘büyükanne’ ve ‘büyükbaba’lar, Hindistan’da ‘guru’lar, Japon kültüründe ‘heike ozanları’, Tibet’te ‘avcı’lar, Tunguzlarda ‘gilyak’lar, Kırgızlarda ‘Manasçı’lar, Türklerde, İslam öncesi inançları ve Orta Asya’da yarı göçebe döneminde ‘ozan’lar, yerleşik yaşama geçince de müzisyen özelliği daha çok ön plana çıkan ‘âşık’lar mevcuttur. Arap kültürünün güçlü etkileşimiyle birlikte Osmanlı döneminde ‘meddah’lar, İslamiyet öncesi Arap kültüründe ‘hakavati’ler, İslamiyet’ten sonra Arap kültüründe ‘Kâss’ veya ‘Kâssâs’lar, İran’da ‘nakkal’lar, ‘kıssa-han’lar, ‘Şehname-han’lar³² Kürt

²⁹ Clemence Scalbert- Yücel, Marie Le Ray, “‘Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları’nın Yapısökümü”, *Toplum ve Kuram* Dergisi, Sayı 5, (Bahar- Yaz 2011): 229.

³⁰ <http://terment.ru/en/?q=a%CC%82me+des+Kurdes+a%CC%80+la+lumie%CC%80re+de+leur+folklore+-+Thomas+Bois> 15 Ağustos 2019.

³¹ Assmann, *Kültürel Bellek*, 62.

³² Pariltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, 48-56.

toplumunda sözlü geleneğin aktarıcıları ise Dengbêjler ve çirokbêjlerdir. Çirokbêjler ve Dengbêjler Kürt sözlü kültüründe aktarım görevi gören önemli kişilerdir. “Dengbêj güçlü bir sese ve hafızaya sahip olmanın yanı sıra, Kürt coğrafyasında sürekli dolaşan, bu yönüyle ulusal kültürün oluşumunda önemli yükümlülükler göstermiş aktif bir halk ozanıdır.”³³ Doğuştan istisnai bir hafıza bahşedilmiş olan Dengbêj, çok güzel bir sese sahip olan, belki bir enstrüman ustası olan bir köylüdür. Dengbêj sadece başkalarının yerel yaratımlarını Kürt ülkesinin bir ucundan diğerine tanıtmakla (yaymakla) ve böylelikle Kürt ulusal kültürünün gelişiminde etkili bir özne olmakla kalmaz; aynı zamanda kendisi de bir yaratıcı, şair ve bestecidir.³⁴ Onların anlattığı masallar, destanlar, hikâyeler ortak kültürel belleğin temel hatırlama figürleriyle süslüdür. Aktarıcılar sözlü kültür ürünlerini bir sonraki kuşağa aktararak, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurar. Bir sonraki kuşağa anlatarak geçmiş ile ilişki kurmasını sağlamak, içinde buldukları anı anlamlı kılmalarını sağlamanın yollarından biridir. Aynı zamanda Kürt toplumunun kültürel ağlarını örme noktasında önemli bir işlev görmüştür. Bu yolla anlatıcı/aktarıcı kültürel birliğin inşasını hazırlar. Abidin Parıltı, sözün tarihi içinde Dengbêjliği genel anlamda şu sözlerle ifade etmiştir. Öyleyse Dengbêjler; genelde okuma yazma bilmeyen sözlü kültürün özellikleri ve değerleriyle yetişmiş, yaşadığı toplumu, geleneklerini, koşullarını, çelişkilerini iyi bilen, güçlü bir belleğe sahip, sese ve söze biçim verebilirken onu estetize edebilen yetenekte, Kürt halk hikâyelerini bir ezgi ile yoğurarak, kimi zamanda bir enstrüman eşliğinde belli bir zaman diliminde bu hünerini dinleyici topluluğu karşısında icra eden anlatıcılar olarak değerlendirilebilir.³⁵

“Bugün Ortadoğu’nun kadim halklarından biri olan Kürtler toplumsal hafızalarını, tarihleri boyunca yazısız ve kayıtsız bir biçimde günümüze kadar geleneksel sözlü aktarım kültürüyle sürdürmüşlerdir.”³⁶ Uzun yıllara dayanan bu aktarım şekilleri Kürt toplumunun hem edebi hem de tarihi belleğinin günümüze ulaşmasında belirleyici konumdadır. Sözlü kültür ürünleri kuşaktan kuşağa

³³ Erol Mutlu, *Kürt Müziği Üzerine*, (İstanbul: Avesta, 1996), 55-56.

³⁴ Kendal Nezan, “Kürt Müziği”, Bayrak Mehmet, *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, (Ankara:Özge, 2002) Cilt. 1, 53.

³⁵ Parıltı, *Dengbêjler: Sözün Yazgısı*, 64-65.

³⁶ Parıltı, *Dengbêjler: Sözün Yazgısı*, 65.

aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu çerçevede, çîrokbêjler ve Dengbêjler Kürt sözlü kültür geleneğinde kültürel belleğin korunması ve aktarımında önemli bir yere sahiptirler. Dengbêj kelimesinin Kürtçe’de ne anlama geldiğini açıklamakta fayda var. ‘Deng’ Kürtçe de ses anlamına gelmektedir, ‘bêj’ kelimesi ise söyleyen kişi anlamına gelmektedir. Mehmed Uzun *Dengbêjlerim* adlı çalışmasında; dengbêji homerosun tanrıçası olarak tanımlar. “Sese biçim ve ritim, yaşam ve duygu veren; kelamı, sözcüğü gönül ve yüreği terbiye eden, coşturan, teselli eden bir güç, bir kaynak haline getiren ‘tanrıça’...”³⁷

Dengbêjlik geleneği sözlü kültürünün önemli bir parçasıdır. “Dengbêjler, yıllar boyu bireyin ya da toplumun hafızasında yer eden acıyı, sevinci, özlemi, öfkeyi, methiyeyi, coşkuyu, hasreti, savaş hâlini, çatışmayı, sürgünlüğü, yalnızlığı kısacası insana özgü tüm duygulanımları belleğine katarak kendi sesiyle bir eden anlatıcılarıdır.”³⁸ Tümüyle hafızadan beslenen bu gelenek kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumsal belleğin devamlılığını sağlamıştır. Yaşayan canlı bir tarihtir Dengbêjlerin kamları. Kürtler Dengbêjler yoluyla ne yaşanmışsa onu dile getirmişler ve günümüze kadar ulaştırmışlardır.

Dengbêjler kendilerine özgü bir makamla hikâyeleri ezgisel bir şekilde anlatırlar. Söyledikleri hikâyeleri makamlandırarak anlatırlar bu yönüyle çirokbêjlerden ayrışırlar. Dengbêjlerin anlattıklarına, sesleri ile kattıkları ruh, dinleyenleri hem yaşanmışlıklara götürür hem de şiirsel dille anlatılanların akılda kalmasını sağlar. “Evet, bir öykü anlatmak, bir öyküyü, öykünün doğrularına uygun söylemek: kurguyu yaşanmışa katarak, gerçeği ve fanteziyi birleştirerek, insanın ilgisini çekecek öğeleri, aykırı olanı, azıcık ya da oldukça ön plana çıkararak ruha ve belleğe hitap ederek anlatmak.”³⁹ Dengbêjlerin ezgili anlattıkları hikâyelere klam denir. Dengbêjler köy köy, şehir şehir dolaşarak Kürt toplumunun ileri gelenlerini, kahramanlıklarını, aşklarını, isyanlarını, çatışmalarını ve acılarını klam havasında söylerler.

---

³⁷ Mehmed Uzun, *Dengbêjlerim*, (İstanbul: İthaki, 2008), 13.

³⁸ Elif Sakin, Gülbahar Sert, “Kadın Dengbêjler”, *Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü*, 25 Ağustos 2019, <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=339>.

³⁹ Uzun, *Dengbêjlerim*, 21.

“Her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlama değildir. Böylece olaylar dizisinin sonsuzda kaybolması önlenir ve bir ortak “kültürün” unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi sağlanır.”⁴⁰ Jan Assmann’ın, geçmişteki olayların tekrar etmekte günümüze ulaşabileceği olgusunu Dengbêjlerde görebiliyoruz. Böylece kültürel belleğin aktarımı ve ortak toplumsal bir duygu oluşur. Sözlü kültür ve gelenekler tekrarlama pratikleri ile kalıcı olurlar ve ait oldukları toplumun kültürel belleğini oluştururlar.

“Dengbêjlik Kürtlerin özgün hikâye anlatma geleneğidir. Hala bile tam olarak yazılı geleneği içselleştirmeyen Kürtler bütün tarihlerini, bir anlamda ‘sözlü tarih’ olarak da yaşamışlardır. Bu anlamda yazının değerinin hiçbir zaman tam olarak anlaşılmadığı Kürtlerde söze ve hikâyeye büyük değer verilmiştir.”⁴¹ Dengbêjlerin aktardıkları hikâyeler tamamen gerçek deneyimlere dayalı olayları içerir. Sözlü kültür geleneği toplumların kendi hikâyelerine dair ürettiği belki de en somut değerlerdir. “Bir dilden, bir kültürden ve edebiyattan yola çıkarak, nesiller boyunca çoğu zaman okuma-yazma bilmeyen doğüstü bir hafızaya sahip Dengbêjler, stranbêjler, tehirikbêjler sayesinde zengin bir folklor gelişmiştir. Dengbêj, söyleyendir, anlatandır.”⁴² Dengbêjler genellikle enstrüman kullanmazlar. Onlar yalnızca, anlatılarına dahil ettikleri ezgi sesleri ile oluşturdukları makamı kullanırlar.

Zaten pek çok toplumda sözlü müziğin salt çalgısal müzikten daha yaygın olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sözlü ifade biçimlerini ezgisel çizgilerle bütünleştiren topluluklar, arkalarına basılı bir kayıt bıraksın bırakmasın duygularını, düşüncelerini ifade edebilmiş, çoğu kez de kolektif aidiyeti pekiştirici işlevi ile topluluk dinamiklerini yansıtabilmiş ve grubun kültürel envanteri niteliğiyle kendi tarihlerine ışık tutabilmiştir.⁴³

---

⁴⁰ Assmann, *Kültürel Bellek*, 23.

⁴¹ Pariltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, 65.

⁴² Koma Zozan, ‘Kürt Müzik Folkloru’, Bayrak Mehmet, *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, (Ankara: Özge, 2002) Cilt. 1, 131.

⁴³ Erol Ayhan, *Müzik Üzerine Düşünmek*, (İstanbul: Bağlam, 2009), 110.

Dengbêjleri tanımlayacak olursak, genellikle yazı kültüründe uzak, yaşadığı toplumun kültürünü fazlasıyla benimsemiş, toplumunun gelenek ve göreneklerini iyi bilen, güçlü bir sese sahip kişilerdir. Aynı zamanda Kürt tarihinde yaşanmış zaferler, kahramanlıklar, savaşlar, acılar ve aşk hikâyelerine de hakimdirler. Dengbêjler köy köy gezerken hikâyelerini genellikle akşamları, köy halkının toplandığı meydanlarda dillendirirler. Kürtlerde düzenlenen böyle gecelere “şevbuhêrk” denir. Bu geceler, toplumda bir sosyalleşme mekânı ve zamanı olarak da değerlendirilmektedir. Dengbêjler, hem kadın hem de erkek olabilmektedirler. Birçok Kürt kadın dengbêj bilinmektedir. Sözlü edebiyatın bir diğer ilginç yanı da tüm toplumun bu edebiyatın korunması ve yaratılmasına katılmasıdır. Kadınlar da erkekler kadar katılımcıdır. “Sözlü edebiyatın böylesine etkin, toplumun ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olması da sanırım, kadınların aktif olarak dinlemeleri, söylemeleri ve yaratmalarıdır. Ünlü kadın ozanların sayısı az değildir.”⁴⁴ “Dengbêjlik geleneği aynı zamanda Kürt kadının sözünü toplumsal alana taşımasının da koşulunu oluşturur. Kürt kadını, dengbêj anlatılarında toplumsal taleplerini ve sıkıntılarını dile getirme imkânını yakalamıştır.”⁴⁵

Dengbêjlerin anlattıkları hikâyeye ve olaylar kültürel belleğin oluşmasında ve devam etmesinde etkilidir. Bu durumda aktarıcıların belleği tıpkı bir yazılı belge görevi görmektedir. Yani Dengbêjler hem dinleyicilerin güzel vakit geçirmesini sağlarken hem de kültürel ortak bir hafızanın oluşmasını ve korunmasını sağlamaktadırlar.

2.2. Kürt Sözlü Kültür Ürünleri

Kürtler, kültürel zenginliklerini birçok sözlü halk edebiyatı ürünlerine dönüştürerek bir sonraki nesle aktarmayı seçmişlerdir. Kürt folklorunun bu zenginliğinin, bu halkın ana dilinde genel olarak okur-yazar oranının az olması ile açıklanabilir. Kürtlerin yaşam tarzı, yaşanan toplumsal değişiklikler, Kürtçenin kendi

---

⁴⁴ Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, 47.

⁴⁵ Yusuf Uygur, ‘*Kültürel Bellek ve Dengbêjlik: Doğu Anadolu’daki ‘Dengbêjlik’ Geleneğinde Bellek Üretimi*’, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2009), 2.

içerisinde barındırdığı farklı lehçeler gibi birçok özel durum zengin ve çok çeşitli bir kültürel yapı oluşmasını sağlamıştır. Kürtler tarihleri boyunca yaşadığı olayları da sözlü kültürlerine dahil ederek toplumun kolektif hafızasına eklemiştir. Böylece bu yaşanmışlıkların, toplumsal değerlerin ve geleneklerin bir sonraki kuşaklara aktarılmasında sözlü halk ürünleri araç olmuştur. Kürtlerde yazılı edebiyatın sınırlı olduğu düşünülür ancak bunun temel sebebi hem eğitim dilinin Kürtçe olmaması hem de hemen hemen her evde hala sözlü kültürün canlı olarak yaşadığı gerçeğidir. Bu sebeplerden kaynaklı sözlü anlatım ile sınırlandırılmış bir halkın hayatında sözlü halk edebiyatı ürünleri büyük önem ve ilgi görmektedir. Kürtler kendilerine özgü kültürlerinin muhafazasını ve aktarımını aktarıcılarının hafızasına borçludur. Bu aktarımı sözlü halk edebiyatı ürünlerinden olan masal, destan, efsane, müzik, tekerlemeler, maniler vb. aracılığı ile yapmaktadırlar.

Sözlü edebiyatın kaynağını toplumun yaşanmışlıkları ve belleği oluşturur. Geçmişten günümüze toplumun yaşamış olduğu birikimi ile oluşan insanlık kültürünün doğal bir şekilde ortaya çıkan paylaşım alanı olduğu için sözlü halk edebiyatı bir taraftan halktan beslenirken bir taraftan da halkı beslemektedir. Sözlü Kürt halk edebiyatı ürünlerinin aktarılması yolu ile toplumun süzgecinden geçmiş olan bilgi, deneyim ve tecrübeyi sözlü gelenek aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarıldığını söyleyebiliriz. Bireylerin hafızalarında kalan toplumsal hafızanın oluşturduğu en ufak bir olay ya da en olağanüstü bir bilgi bile sözlü kültür ürünlerini şekillendirir. Sözlü halk edebiyatı ürünlerinde yaşanmışlıklar, ortak acılar ve sevinçler aktarılır. Yeni jenerasyona verilen nasihatlerden tutun, beddualara, ezgilere, anlatılara kadar hayatın her alanında sözlü kültür ürünleri açığa çıkmaktadır. Bu ürünler kendi içinde atasözü, ninni, mani, bilmece, masal, efsane, destan gibi türlere ayrılmaktadır.

Sözlü Kürt halk edebiyatının temel kaynakları; aşk, savaş, günlük hayat, aşiretler arasındaki ilişkiler, göç, kahramanlık, doğal yaşam betimlemeleri ve Mezopotamya mitolojisinin zenginlikleridir. Bu bağlamda anlatıların kahramanları; devlerle savaşan yiğit ve yakışıklı gençler, kurnazlar, çirkin ve korkaklar, âşıklar, güzel kadınlar, yabani hayvanlar, av meraklısı iyi (ya da kötü) yürekli mirler

(beyler), dostluklar ve ihanetlerdir.⁴⁶ Sözlü Kürt halk edebiyatının genel özellikleri şunlardır; doğaçlamadır, sözlüdür (metinsizdir), yazarı yoktur (anonimdir), ağızdan ağıza aktarılır (toplumsal belleğe dayalıdır), değişebilir, çeşitlenebilir, sürekli akış halindedir, iki eyleyeni vardır: icracı ve dinleyici, icracı ve dinleyici arasında canlı iletişim vardır, dinleyicinin duygusal olarak olayla ve kahramanla özdeşleşmesi (mimesis) esastır, hazzı yaratan budur, eleştirme, yeniden okuma vs. gibi amaçlarla anlatının başına geri dönmek mümkün değildir, sese dayalıdır, beden dili devreye girer, kişileri daha az içine kapalı, dış dünyaya ve topluma açık kılar, kalıplıdır, tekrar ve ritim esastır, somut duruma bağlıdır, anlatılan destanlar gerçek olay ve durumlardan kaynağını alır, çözümlene, irdeleme yoktur.⁴⁷

Bu folklor zenginliğinin ilk göze çarptığı alanlar atasözleri, halk deyişleri, bilmecelerdir. Kürtler sohbetleri uyaklar ve ritmik cümlelerle süslemekten hoşlanırlar ki, bu da gerçek bir gözlem duyusunun varlığına işaret eder. Atasözleri pratik bilgeliğin canlı bir ifadesidir. Bunlardan binlercesi de yayımlanmıştır.⁴⁸ Bunların listesini *Kürt ve Kürdistan* kitabında Bois detaylı olarak vermiştir.

Dengbêjlerin ne söylediğine dair sözlü halk edebiyatının ürünlerinden olan masal, efsane, mit, ağıt destan türlerinden söz edecek olursak;

A. Mit

Mitin kelime anlamı “söz söyleyen ve duyulan söz, masal, öykü” anlamına gelmektedir.⁴⁹ Yunanca bir kelime olan Mitos (mythos), ayrıca “Tanrılar, kahramanlar, önceki çağların olayları üzerine anlatılanlar, bir toplumda öykü biçiminde canlı olarak yaşayan eski gelenek ve görenekler bağlamı, insanlığın en eski yaşantı ve düşüncelerinde dile gelmiş olan öyküler, ulusların en eski yaşantılarının simgesel olarak dile gelişi olarak” da tanımlanmaktadır.⁵⁰ Mitos (mythos), Yunancada söz, öykü anlamına gelir. Mitoslar, ilkel insan topluluklarının,

---

⁴⁶ Mehmet Sait Çakar, Fehim Işık, Mehmet Mehmetoğlu, Esra Sadıkoğlu, Ronayi Önen, Sami Tan, *Ortaöğretim KÜRT DİLİ VE EDEBİYATI ders kitabı*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 2010), 58.

⁴⁷ Mehmet Sait Çakar, Fehim Işık, Mehmet Mehmetoğlu, Esra Sadıkoğlu, Ronayi Önen, Sami Tan, *Ortaöğretim KÜRT DİLİ VE EDEBİYATI ders kitabı*, (İstanbul: Tarih Vakfı, 2010), 58.

⁴⁸ Th. Bois, V. Minorsky, D.N. Mc Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, (İstanbul: Doz, 2004), 170.

⁴⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılâp, 1998), 163.

⁵⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılâp, 1998), 163.

evreni, dünyayı ve doğa olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri yaşamın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak gereksiniminden doğmuş öykülerdir.⁵¹

Mircea Eliade, genel anlamda “uydurulmuş söz, hayal ürünü” anlamında kullanılan mit hakkında farklı tespitlerde bulunmaktadır.

Yarım yüzyıldan daha uzun bir süredir, Batılı bilginler mitlerin incelemesini, sözgelimi 19. yüzyılınkiyle açıkça çelişen bir bakış açısı içine yerleştirmişlerdir. Tıpkı kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi, miti terimin yaygın anlamıyla yani "fabl", "uydurma", "kurmaca" olarak ele almak yerine, onu, arkaik toplumlarda anlaşıldığı biçimiyle benimsemişlerdir; bu gibi toplumlarda mit, tersine “gerçek bir öykü”yü belirtir, üstelik de kutsal sayıldığı, örnek oluşturduğu ve anlamlı olduğu için son derece değerlidir. Ancak "mit" sözcüğüne yüklenen bu yeni anlamsal değer, onun gündelik dildeki kullanımını oldukça anlaşılmaz kılar. Nitekim bu sözcük günümüzde "kurmaca" ya da "hayal" anlamında olduğu kadar, özellikle etnologlar, toplumbilimciler ve din tarihçileri arasında yaygın olan "kutsal gelenek, en eski vahiy, örnek gösterilecek model" anlamında da kullanılır.⁵²

Eliade, miti tanımlamanın zor ve karmaşık olduğundan ve mit'in tek bir tanımı olmasının mümkün olmadığından söz eder. “Mit, çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir.”⁵³ Mitlerdeki kişiler ve olaylar doğaüstü durumlarda geçer. Halkların yaratılış öykülerinin yer aldığı mitler genellikle bir şeyin nasıl var olmaya başladığını anlatır.

Mitolojinin tam olarak ne zaman oluşmaya başladığını bilmemiz mümkün değil. Ancak şu bir gerçek ki sözlü ürünlerin oluşumu mit anlatımları ile başlar.

⁵¹ Behçet Necatigil, *Yüz Soruda Mitoloji*, (İstanbul: K Kitaplığı 2002), 15.

⁵² Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, (İstanbul: OM Kuram, 2001), 11.

⁵³ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, (İstanbul: OM Kuram, 2001), 115.

Böylece sözlü edebiyat mitolojiyle başlar diyebiliriz. İnsanlar ilk sözlü anlatımlarını mitlerle meydana getirmişlerdir. Edith Hamilton, Yunan mitolojisinden söz ettiği bir yazısında mitolojinin başlangıcı ile ilgili şu ifadeleri kullanıyor: “Bugün elimizde bulunan öykülerin ilk ne zaman anlatıldıkları bilinmiyor. Bilinen bir şey var: O öyküler dilden dile dolaşmaya başladığında, Yunanlılar ilkel çağı çoktan geride bırakmışlardı.”⁵⁴ Mitolojik kahramanlar her şeyden önce ortaya çıktıkları toplumsal ve kültürel ortamın ürünüdürler. Bundan kaynaklı insanlığın uygarlığa geçmesiyle ortaya çıkan bu mitolojik hikâyeler o dönemin inanç, gelenek görenek, üretim ilişkilerini konu almaktadırlar. Bu nedenle uygarlığın oluşumunu ve mitolojileri tanrı ve tanrıçalar ile efsanevi kahramanlara ait öyküler oluşturur.

B. Efsane

“Efsane” kelimesi Farsça bir kelimedir. Sözlü kültür ürünlerinden biri olan efsane sözlü gelenekte dilden dile aktarılan olağanüstü nitelikteki hikâyelere verilen isimdir. Bir olay, yer veya adla ilgili inanışı dile getiren veya bunların ortaya çıkış nedenini açıklayan, olağanüstü özelliklere sahip anlatımlardır. Efsanelerde geçen olayların gerçek olduğuna inanılır. Efsanelerde yer alan kişi ve zamanla ilgili bilgi vardır. Efsanelerde halkın özlemleri, dünya görüşleri ve ideal insan tipi ortaya konulur. Efsaneler halk muhayyilesinin ürünüdür.⁵⁵

Efsaneler dini, tarihi, hayali, mitolojik köklere dayanmaktadır. Toplum için önemli olan bazı tarihi olay ve şahısların maceraları zamanla dilden dile aktarılarak içerisine katılan hayali unsurlarla birlikte, efsaneye dönüşmüştür. Toplumların üzerinde önemli etkiler bırakmış tarihi olaylar belli bir süre sonra efsaneleşir. Bir zaman sonra kendinden bir şeyler kaybeden bu anlatılar aynı zamanda bu süre içerisinde anlatının içerisine katılan hayali unsurlarla günümüze gelir. Kürtlerde en yaygın efsanelerden biri ‘Demirci Kawa’ efsanesidir. MÖ 612’de Kral Dehak’a başkaldıran Demirci Kawa’nın konusunu ele alan bu efsane, Dehak’ın yenik düşmesini baharın gelişi olarak kutlar. Buna Newroz denilmekte ve anlatı Kürtler

⁵⁴ Edith Hamilton, *Mitologya*, Çev. Ülkü Tamer, (İstanbul: Varlık, 1997), 6.

⁵⁵ Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, (İstanbul: Karahan, 2004), 34 35.

tarafından her yıl 21 Mart günü baharın gelişi ile kutlanan Newroz bayramının oluşumunu temsil eder. Bugün Kürtler her nerede olursa olsun 21Mart'ı kültürel bir bayram olarak kutlamaktadırlar.

C. Masal, Hikâye, Öykü

Kürt masallarına “*çirvanok, çirçirok, xeberoşk, meselok, mesele, xemşok*”⁵⁶ denmektedir. Çirok: Kürtçede masal anlamına gelmektedir. Kürt masallarında da, her kültürde olduğu gibi yaşayış biçiminin büyük bir etkisi görülüyor. Aynı zamanda halkın gelenek ve göreneklere, inançları büyük derecede masalları etkilemiştir. Anlatıcının masalı aktarırken bir hayal ürünü olduğunu unutturmaması, masalı diğer sözlü kültür ürünlerinden ayıran bir özelliktir. "Masalın kendine göre bir mantığı, peşin olarak kabul edilmiş 'imkan'ları vardır. Hayvanlar konuşur, bazıları kılık değiştirip insan oluverirler. Kimi insanlar hayvan kılığına girerler. Varlıklar ve olaylar alıştığımız ölçülerin dışına çıkabilirler."⁵⁷

Masallar kültürel belleğin önemli unsurlarından olmalarının yanı sıra halkların sözlü kültürlerinin de önemli taşıyıcılarıdır. Her halk kendine göre anlatır kendi masallarını (hikâyelerini), anlatılar benzerdir ama anlatı anlatılan topluluğun tarihinin izlerini taşır. Masallar, toplulukların yaşam biçimlerine, geçim şekillerine, inanışlarına göre farklılaşarak çoğul bir anlatı sunarlar. Hala yaşayan ve sözlü olarak aktarılan masallara bakıldığında, derlemeler incelendiğinde bunun mümkün olduğu görülür. Masal veya öykü anlatıcılığı insanlık var olduğu sürece devam edecektir ve bu süreçte masallar ve söylenceler bir şekilde varlığını devam ettirecektir. “Öyküler, insanlara kim olduklarını bir kez daha anlatır, inandıkları şeyleri hatırlatır; bu öyküler topluluk üyelerini birbirine bağlar. Masalcı, öykülerinin ağında her şeyi yakalar: tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi.”⁵⁸

⁵⁶ Zana Farqini, Türkçe-Kürtçe Sözlük, (İstanbul: Kürt Enstitüsü,2000), 809.

⁵⁷ P. N. Boratav, Zaman Zaman İçinde, Adam Yay., İstanbul, 1992, s . 13. Aktarıcı Abidin Parılı Dengbêjlerim

⁵⁸ Sanders, *Öküziin A'sı*, 8.

Walter Benjamin'in sözlü kültürlerde öykü anlatımı hakkında söylediği gibi, "Gerçek yaşamın dokusu içine yedirilmiş nasihatler bilgeliğe dönüşür."⁵⁹ Dengbêjlerin yanı sıra Kürt aile yapısında aktarıcı, ailenin büyükleridir. Ailenin büyüğü her fırsatta hafızasından bir masal, hikâye seçip uygun bulunduğu ortamlarda aktarmaktadır. "Sözlü kültürlerin masalcıları, modern yazılı kültürlerin yitirdiği bir kavram olan bilge insan konumuna gelirler."⁶⁰ Ailenin büyüğü masalı sadece çocuklara değil kimi zaman bir divana kimi zaman da köy meydanında toplaşanlara anlatır. "Masallar bilinen şekliyle sadece belli, bir yaş grubuna hitap eden ürünler değildir. Toplumun bütünün ilgisini çekecek kadar geniş özelliklere sahip sözlü ürünlerdir."⁶¹ Dinleyiciler her yaştan ve her kesimden insanlar olabilmektedir. Böylece anlatıcı hafızasında biriktirdiklerini her fırsatta ve uygun zamanda anlatıp dinleyici gruplarda ortak bir hafıza oluşturmaktadır. "Kültür taşıyıcısı olan masallar; yaygın olan yanlış bir iddiaya göre sadece eğlendiricilik yönü olan ve çocuklar için söylenen ürünler olarak görülmemelidir. Aksine insanlığın kültür hazinesinin önemli değerleri olduğu unutulmamalıdır. Bir masal, dikkatle okunup irdelendiğinde görülecek ki; onda, ait olduğu toplumun kültürü, folkloru, inancı ve değer yargıları ile ilgili önemli ipuçları vardır."⁶²

Kürt aile yapısını göz önünde bulunduracak olursak masalları bir sonraki neslin hafızasına aktarmada kadınların aile içinde katkıları büyüktür. Her masal anlatıcısı olan kadın, masalı kendi hisleri, kendi dil zenginliği ve kendi dünya görüşü ile süsler. Masallara kendi yaşadığı çevrede kullanılan atasözleri, deyimler, tekerlemeler, şarkılar ve özlü sözler ekler. Bu şekilde masallar öz halini korumanın yanı sıra anlatıcının hayal dünyası ile de süslenmiş olur. Kadınlar masalları doğrudan bilinen veya duyulmuş hali ile anlatmakla kalmaz yaşanmışlıkları öyküleştirme yoluna başvurarak eklemeler yapmaktadırlar. "Evet, bir öykü anlatmak, bir öyküyü, öykünün doğrularına uygun söylemek: kurguyu yaşanmışa katarak, gerçeği ve

⁵⁹ Barry Sanders, *Öküzün A'sı*, Çev: Şehnaz Tahir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,2013), s.8.

⁶⁰ Sanders, *Öküzün A'sı*, 8.

⁶¹ Okan Alay, "*Bingöl Masalları*", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005) 30.

⁶² Okan Alay, "*Bingöl Masalları*", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005) 30.

fanteziyi birleştirerek, insanın ilgisini çekecek öğeleri, aykırı olanı, azıcık ya da oldukça ön plana çıkararak ruha ve belleğe hitap ederek anlatmak.”⁶³

Kürt folklor araştırmacıları sık sık kadın ve folklor arasında olan bağdan beslenmektedirler. Kadınlar Mirza Miheme, Zizê, Pepuk gibi sayısız Kürt masallarının dilden dile anlatıcıları olmuşlardır. “Kadın hep söylemiştir ki bana göre Kürtçe sözlü edebiyatın bütün ağırlığı kadınların üzerindedir. Klasik Kürt edebiyatının bütün ürünleri kadınların ağzından söylenegelmiştir. Bunun yanında diloklar, loriler, berite ve ninniler kadınların sözlü edebiyata yaptığı en büyük katkılardır.”⁶⁴ Ancak en sade halleri ile günümüze gelmesindeki en önemli neden Kürt halkının 90'lara kadar kitle iletişim araçlarından uzak bir yaşam sürmüş olmalarıdır.

D. Destan

Destan kelimesi Farsça ‘dastan’ kökenli olup, "Gerçek anlamı, doğaüstü olayları öyküleştirip anlatma, masallaştırmadır.”⁶⁵ Destan içinde var olduğu toplumun kurallarını, kültürel değerlerini, baskın düşüncelerini, inançlarını gelecek nesillere miras olarak bırakır. Destan hem yazılı hem sözlü kültürlerde önemli bir yere sahip sözlü kültür ürünüdür. “Destanlar bir milletin bütün varlığını, elemelerini, kederlerini, sevinç ve coşkularını, kısaca bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan zenginlik hazineleridir.”⁶⁶ Bir destan, dikkatle okunup irdelendiğinde görülecek ki; onda, ait olduğu toplumun kültürü, folkloru, inancı ve değer yargılarıyla ilgili önemli ipuçları görülebilir. Bu nedenle bütün sözlü ürünler gibi halkların yaşam biçimleri, inançları, gelenekleri ve dünyayı algılayışlarına dair en ince ayrıntıları bünyelerinde barındırırlar. Prof. Dr. şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* kitabında destan; bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biri olarak tanımlamıştır.⁶⁷

---

⁶³Uzun, *Dengbéjlerim*, 21.

⁶⁴ Müslüm Yücel, *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, (İstanbul; Agora, 2006) 17.

⁶⁵ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Sosyal, 1991), 181.

⁶⁶ Necati Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, (İstanbul: Akran, 1995), 7.

⁶⁷ Prof. Dr. şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Ankara: Akçağ, 2001), 72.

Destanlar bir halkın sadece gerçekleri ve kültürünü yansıtmakla kalmaz aynı zamanda geleneklerin devamı, geliştirilmesi ve yenilenmesi için toplumsal bir eğitim aracı olarak da kullanılmaktadır. Kürtlerde ortak kültürel mirasın ve belleğin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Destanlar uzun soluklu olmalarının yanı sıra, yazılı ve sözlü kültürde geniş yer almaktadır. “Destanlar, kahramanlık ve aşk hikâyeleri dışında toplumları etkileyen olayları ve dönemleri de konu alırlar. Bu nitelikleriyle toplumun ortak belleği olarak değerlerin aktarıcılığı, bilgelik ve bilginin taşıyıcısı işlevini de görmüşlerdir.”⁶⁸ Yazı diline ulaşmakta geciken, belleğin yardımı ile dilden dile aktarılan destanlar bugün hala sözlü halk edebiyatı ürünleri arasında önemini korumaktadır.

Kürtlerde yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılan, Dengbêjler tarafından belleklerde korunan ve kimi zaman yazılı kültüre geçişte bir yazılı edebiyat ürünü olan destanlar hala halk arasında önemli bir yer almaktadır. “Tarihi, toplumsal, etik değerlerinin dışında sanat değeri de olan, insani özü içlerinde barındırdıkları için her dönem canlı kalan destanlar genelde sözlü toplumların özelde ise Dengbêjlerin en önemli edebi yaratılarıdır.”⁶⁹

Destanlar, sözlü geleneklere dayanarak yaşadığı önemli olayları aktarmaları nedeniyle, toplumların milli belleği olarak kabul edilirler. Destanlar bu yönleriyle sadece düz bir anlatı değil, bir toplumun kültürel hazinelerini bünyesinde barındıran bir başvuru kaynağı olarak görülürler. İngilizlerin “Bewolf” destanı, Almanların “Nibelungenlied” destanı, İskandinavların, “Sagalar”ı ve Finlilerin “Kalavela” destanları bu yönlü en tipik örnekler arasında görülür. Kürtlerin ortak hafızasında güçlü bir yer tutan Dewrêş û Edûlê destanı her Dengbêjin belleğinde küçük değişikliklere uğrasa da Kürtlerin toplum yapısına, sözlü tarihine dair önemli bilgiler vermektedir. “Destan toplumun genel yaşamını ve dünya görüşünü aktarmasının yanında, bireye dünyadaki ve yaşadığı toplum içindeki yerini de göstermiştir. Toplumsal yaşantılarına anlam kazandırması bakımından da mesajlarının yoğunluğu

---

⁶⁸ Pariltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, 28.

⁶⁹ Pariltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, 28 29.

ve ağırlığı önemlidir.”⁷⁰ Dengbêjlerin anlatılarının oldukça uzun olmalarından kaynaklı, akılda kalması ve zevkle dinlenebilmesi için de ezgisel bir şekilde klamlaştırarak dillendirilmiştir.

Bir halkın çeşitli dönemlerde yaşadıkları olaylar (acılar, sıkıntılar, sevinçler, göçler, yenilgiler, ihanetler, dostluklar, doğaya karşı verilen mücadeleler) edebi bir anlatımla destanlarda dile gelir. Toplumların milli birlik bilincinin ortaya çıktığı dönemlere destanlar ışık tutarlar. Destan anlatıcılarının yaşanmış olayları algılama ve yorumlama tarzını, yaşanan tarihsel dönemin beklentileri şekillendirir. “Çağlar boyunca bir öğrenmeden öte bir gelenek olan, hikâye anlatıcıları tarafından bugüne taşınan destanlar, her anlatan kişi tarafından üstüne anlatıcının duyguları, düşünceleri, düşleri de eklenmiş ve dilden dile geçerek, yeni mecralarda akarak biçimlenmiştir.”⁷¹ Farklı algılama ve yorumlama tarzları destanın dönemden döneme şekillenmesi açısından büyük farklılıklar oluşturur.

3. KÜRT SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE DESTANLAR; DEWRÊŞ Û EDÛLÊ

Destan sözlü ürünler arasında önemli bir folklor ürünü olarak kabul edilmektedir. Köklü tarihe sahip halklar köklü destanlara da sahiptirler. Bundan dolayı bir destanın içeriği konusu o halkın ulusal zenginliğini de içinde barındırır. Destanın içeriğinde hem o halkın nasıl bir sosyal yapıya sahip olduğuna hem de kültürel belleğe dair birçok şeye rastlayabiliriz. Örnek verecek olursak destanda saray, kale gibi yapılardan söz ediliyorsa bu o halkın geçmişte merkezi bir kurucu güce sahip olduğunuz anlamına gelmektedir ya da bunu ifade etmektedir. Eğer göçebe bir yaşam tarzından söz ediliyorsa bu göç eden bir sosyal yapıınız olduğu anlamına gelmektedir. Destanlar masallara oranla daha gerçekçi daha reel bilgileri içerdiği için o halkın sözlü tarihine daha yakındır. Genellikle yaşanmış olayların derlemesidir. Destanlar, kahramanlık ve aşk hikâyeleri dışında toplumları etkileyen

⁷⁰ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, s. 2 1 5. P. N. Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, s. 35.

⁷¹ Pariltı, *Dengbêjler: Sözün Yazgısı*, 31.

olayları, dönemleri ve sosyal yaşama dair detayları da konu aldıkları için toplumun ortak belleği olarak değerlerin aktarıcılığı ve bilginin taşıyıcısı işlevini de görmektedirler. Kürt destanları da sosyal gerçekliğe, kültürel kodlara ve sözlü kültüre dair birçok bilgi vermektedir. Dewrêş û Edûlê, Meme Alan, Siyabend u Xece, Kela Dımdıme, Zembîlfiroş, Kerr u Kulilk, Bınevşa Narin, Sti u Fexri destanları bilinen Kürt destanlarıdır.

1692 yılında Ahmedê Xanê tarafından kaleme alınan Memê Alan Destanı, Kürt Padişahı Mem ile Kürt Miri Ezdi'nin kız kardeşi Zîn arasında geçen aşkı konu alır. Ahmedê Xanê'nin bu destanı kaleme alması ve destana Mem u Zin demesi ile destana yepyeni bir form kazandırıp Kürt edebiyatına sunmuştur. Daha sonra bölgeye gelen yabancı araştırmacılar tarafından da derlenmiştir. 1903 yılında Almanya'da A. Von Le Coq tarafından, 1906-1909 Oscar Mann tarafından Berlin'de, 1926 yılında Hugo Makas (Makaş) tarafından Leningrad'da derlenerek Avrupa okuyucularına sunulur. 1942 yılında ise Fransız Yazar Roger Lescot tarafından destan Dengbêjlerin kلامlarından derlenerek kaleme alınmıştır. Ancak Ahmedî Xani ile Roger Lescot'un kaleme alış şekillerinde farklılık vardır. Lescot, 20 tane Dengbêjden derleme yapmıştır⁷², Xanî ise, hafızalarda söylene gelen destana kendi şairsel hünerini katmıştır. Lescot'a göre Mem ile Zîn, periler aracılığı ile birbirini görür ve birbirine âşık olur. Ahmedî Xanî ise Mem ile Zîn'i, bir newroz alanında buluşturur ve eserde birbirlerine âşık eder.

Mir Ezid'in yakın çevresinde bulunan Mem onun kız kardeşi Zîn'e âşık olur. Ancak Mir, hizmetkârı Bekir'in (Beko) telkinlerine uyarak kız kardeşini Mem'e vermez; birlikte kaçma girişimlerine engel olmak için de Mem'i hapseder. Üzüntüsünden hastalanan Mem zindanda ölür (kimi anlatımlarda Beko tarafından zehirlendiği söylenir), Zîn de onun acısına dayanamayarak can verir. Bunun üzerine Mem'in arkadaşları âşıkların kavuşmasına engel olan Bekir'i öldürüp onların intikamını alır. Cizre'de bulunan türbenin Mem ile Zîn'e ait olduğuna inanılır ve halk tarafından ziyaret edilir. Kürtlerin bilinen en eski destanı olan Meme Alan destanı, içerisinde birçok mitolojik unsur barındırmaktadır. Dengbêjler tarafından dilden dile farklı varyasyonlarda söylenmiş, yazarlar ve araştırmacılar tarafından kaleme alınmış

---

⁷² Roger Lescot, Meme Alan, (İstanbul; Avesta Yayınları, 2013).

bu destan aynı zamanda bir aşk destanıdır ve içerisinde birçok kültürel tema bulunduran bu destan Kürtlerin ulusal destanlarından biridir.

Siyabend u Xece destanı tarihi bir şehir olan Silvan'da başlar. Henüz küçük yaşta iken hem annesini hem de babasını kaybeden ve amcasının yanında kalan Siyabend'e türlü eziyetler edilir. Evden ayrılan Siyabend'in ve Süphan dağı dolaylarında bir araya geldiği Xece'nin aşkı anlatılır. Siyabend av sırasında ölür ve Xece de ardından kendini öldürür. Bu destan diğer Kürt destanlarına benzememektedir. Diğer destanların kahramanları soylu, zengin ve bilinen karakterlerdir.

Ordixanê Celil'in "*Kürt Kahramanlık Destanı: Dımdım*"⁷³ olarak yazdığı eser, Rusça'dan İbrahim Kale tarafından çevrilmiştir. Destanın altı farklı versiyonu hem Kürtçe hem de Türkçe olarak verilmiştir. Destanı Xanê Çengzêrin (Altın Elli Han) da olarak bilinen destan, halk arasında Kela Dimdime (Dımdım Kalesi) olarak biliniyor. Destan, 17. yüzyılda İran Kürdistan'ında yaşanmış gerçek bir Kürt ayaklanmasını anlatıyor. Ayaklanmanın merkezi İran Kürdistan'ında yer alan Mergever bölgesindeki Dımdım Kalesi'dir. Dımdım Kalesi Destanı, 19. yüzyıl ortalarına kadar Dengbêj geleneği ile taşındı. 19. yüzyılın ortalarında yazıya dökülen destan A. Jaba tarafından derlendi. 1860 yılında "Kurdskiye Rasskazı" dört sayfalık bir düz yazı metni olarak yayımlandı. Bu destan; Dimdim (Dımdım), Dımdım Xanê Kurda (Dımdım Kürt Hanı), Beyt'ta Xanê Kurda (Altın Elli Han'ın Merkıbesi), Xanê Çengzêrin (Altın Elli Han) gibi isimlerle bilinmektedir. Destanda Dımdım Kalesi kahramanca savunulduğu; İran Kürdistan'ında Tergever, Mergever, Biradost ve Uşnu bölgelerinde yaşayan Kürt köylülerin, Safevi (İran) istilacılarına karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır. Emir Han, Şah Abbasi'den yaptığı hizmetler karşılığında bir öküz derisi kadar toprak parçası ister. Emir Han, Gozan Tepesi'nde Dımdım Kalesi'ni inşa eder. Kaleyi gizli geçitler, su havuzları, yeraltı su boruları ile döşer ve Kürt devleti kurmak için daha sonra şaha karşı çıkar. Uzun yıllar sözlü bellekte yer almış anlatıcı yolu ile aktarılmış bu destanın birçok farklı versiyonu bulunmaktadır.

---

⁷³ Ordixane Celil, *Kürt Kahramanlık Destanı; Dımdım*, çev: İbrahim Kale, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2016).???

Diğer bütün Kürt destanlarında beşeri aşk ön planda iken bu destan bir başkaldırı ve direniş destanıdır.

Zembîlfiroş destanı Xatun'un Zembîlfiroş'a olan karşılıksız aşkını anlatmaktadır. Zembîlfiroş daha öncesinde bir beyliğin oğlu olan ancak daha sonra kendini tasavvufi aşka adanmış bir sepet satıcısıdır. Xatun ise Diyarbakır'ın ilçesi olan Silvan beyliğinin eşidir. Sultan olan Xatûn'un aşkını Zembîlfiroş reddeder. Silvan beyinin eşi olan Xatûn, red cevabını kabul etmez. Ölesiye bir tutkuyla âşıktır Zembîlfiroş'a. Amacı ne yapıp edip Zembîlfiroş'la birlikte olmaktır. Xatûn'un ısrarları karşısında Zembîlfiroş çareyi kaçmakta bulur. Xatûn peşini bırakmaz, sora sora Zembîlfiroş'un kaldığı çadırı öğrenir. Xatûn, bir gece çadırda kalmak için Zembîlfiroş'un karısına yalvarır. Karşılığında tüm mal varlığını ve mücevherlerini bağışlamayı teklif eder ve sadece bir gece Zembîlfiroş ile kalmak ister. Xatûn'un bu kadar yoğun ısrarı üzerine Zembîlfiroş'un eşi, çocuklarını da yanına alarak kalmasına izin verir. Xatûn, Zembîlfiroş'un eşinin giysilerini giyer ve yatağa girerek Zembîlfiroş'u beklemeye başlar. Ancak yataktaki kadının kendi eşi olmadığını, Xatûn'un ayağındaki gümüş halhalmı çıkardığı sesten anlar. Bunu anlar anlamaz, çadırdan dışarı çıkar. Ve söylenene göre kaleden atlar. İçinde kahramanlığın ve karşılıklı aşkın olmadığı bu destan bir kadının aşkı için neleri göze aldığını anlatır. Diğer destanlardan farklı olarak tasavvufi aşkı işlemiştir. Diğer destanlar gibi sözlü olarak aktarılan bu destanın da birçok varyantı bulunmaktadır.

Kürt destanlarının içeriklerine baktığımızda zengin bir Kürt kültürü ile karşılaşırız. Bu yüzden destanlarda hem mitolojik öğeleri hem İslami kültürünü hem de Êzidî kültürünü görmekteyiz. Örnek verecek olursak Zembîlfiroş destanında İslam inancını ve kültürünü, Dewrêş û Edûlê destanında Êzidî inancını ve kültürünü görürüz. Destanlarda sadece inanç öğelerine değil de toplumun sosyal yapısı hakkında birçok tema ile karşılaşmaktayız. Kürt destanlarının en önemli özelliklerinden biri de Dengbêjler ve çirokbêjler tarafından söylenmiş olmasıdır.

Dewrêş û Edûlê Destanı, Dengbêjlerin yanık sesli nidalarından tutalım da çeşitli formlardaki müzikal eserlere, tiyatrodan, sinemaya, modern dansa değin sanatın bütün alanlarına ilham veren, engin bir hazine gibi işlenip örülen bir

hikâyesidir. Dewrêş û Edûlê (Dewrêşê Evdî). Bu destan 1780-1800'lü yıllar arasında Kürt milli birliğinin temel taşlarından biri olan Mîlan aşiretleri alanında cereyan eden savaşın ve aşkın hikâyesidir. Urfa'nın Viranşehir ilçesinden Irak'ın kuzey bölgesinde yer alan ve Türkçe Sincar, Kürtler tarafından Şengal adıyla bilinen bölgeye kadar uzanan alanda büyük bir Kürt aşireti olan Mîlan aşireti konumlanmaktadır. Destanda yer alan aşiretin lideri Temîr ağa aynı zamanda Kürtlerin lideri konumundadır. Ayrıca Şark aşiretinden de bahsedilir, Êzidî bir aşirettir. Mîlan aşiretini Araplar kendi denetiminde tutmaya çalışırlarken, diğer taraftan da Türkmenler talan ve vergilendirmeye dayalı olarak egemenlik sağlamaya çalışırlar. Araplar bir gün gelip yedi yıllık vergi isterler. Mîlan aşiretinin su ve toprak kaynaklarını tehdit eden Arap-Türkmen birliğine karşı verilen bu savaşta, Kürtlerin birliğini sağlayacak ve topraklarını koruyacak kahramanlara ihtiyaç vardır. Ancak Arap-Türkmen güçleri donanımlı, tehditkâr ve saldırgandır. Bu savaşta Kürt süvarilerine liderlik etmek, ateşten gömlek giymek, kısaca ölümü göze almaktır. Temir ağa, Dewrêş'e kızı Edûlê'yi vermesi karşılığında, Araplara karşı ön safhada savaşması için teklif gönderir. Dewrêş yanına kardeşini de (Sadun) dahil olmak üzere atlı süvarileri de alarak yola koyulur, savaşın olacağı dağa çıkar ve her gün düşman ordusunu daha da zayıflatmayı başarır. Bu başarı ile beraber diğer Kürt gençlerinde de cesaretini uyandırır. Her gün Dewrêş'in ordusuna katılmak isteyen gençler dağa doğru yol alır. Zaman içerisinde yedi kişilik ordu binlerce kişiye ulaşır. Ancak Dewrêş savaşta ölür.

Üzerinde duracağımız ve inceleyeceğimiz Dewrêş û Edûlê destanı da bu söz ettiğimiz sosyal gerçekliklere, sözlü kültüre, kültürel belleği oluşturan temalara dair birçok ipucu vermektedir. Dewrêş û Edûlê destanı Kürt destanlarının birçok özelliklerini içerisinde bulundurmaktadır. Bu destan hem ulusal hem de epik bir destandır. Dünden bugüne Dengbêjler aracılığı ile aktarılan aşiretler arası anlaşmazlıklar ve aşkı konu alan bu destanın günümüze hafızalarda nasıl büyük bir kahramanlık destanına dönüşümünden söz edeceğiz. Aşiretler arası anlaşmazlıkların sonunda oluşan meydan savaşındaki kahramanlıkları bugün bir ulus devlet olmayan Kürtlerin bir kahramanlık destanı olarak ele alıp Dewrêş'i kahraman ilan etmelerinin sürecinden ve bu durumun hafızayı nasıl şekillendirdiğinden söz edeceğiz. Bu destanı ele almamızdaki en önemli sebeplerden birisi sözlü tarihe dayalı en güncel bilgileri barındırmış ve sadece bellek yardımı ile bugüne ulaşmıştır. Bu destan diğer

Kürt destanlarından olan Siyabend u Xece, Meme Alan, Kela Dımdıme destanları ile de benzerlik göstermektedir.

Dewrêş û Edûlê Destanı üzerine sözlü kültürü yazıya geçirmek ve kalıcılığını sağlamak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Kürt tarihçi, yazar ve Kürdolog Prof. Dr. Celile Celil ve kardeşi Filolog Ordixané Celil 1953 yılında bölgeye gelerek Dewrêş û Edûlê destanını Dengbêj İskender, Ehmede Nesire Şeme, İse Varte, Sarkis Bozoyan (Ermeni bir Dengbêj) Egide Tecir, Rizaye Eli'den dinleyerek bire bir yazıya geçirmişlerdir. Bu çalışmalarını 'Zargotına Kurda' adlı ansiklopedide toparlamış ve yayınlamışlardır. Ayrıca bu destanı dillendirmiş Dengbêj Baqî Xido, Salihê Qubînê, Eda Mado (Êzidî bir Dengbêj), Karapetê Xaço ve Erivan radyosunda dillendirilmiş ses kayıtları mevcuttur. Celile Celil'in çalışması ve Erivan Radyosundan ulaşılan ses kayıtları bu çalışmanın analizinde temel olarak kullanılan kaynaklar olmuştur.

3.1. Sözlü Anlatımda Dewrêş û Edûlê

Dengbêjler etnik ilişkiler, toplumsal olaylar, aşk, barış, savaş, kahramanlık gibi konularda geçmiş olayları hikâyeleştirme yolu ile geri çağırarak toplumsalın kolektif deneyimi haline getirir. Dengbêjlik geleneği içinde anlatım iki tema etrafında örülür; aşk ve savaş. Aşk teması genellikle dinleri veya etnik kimlikleri farklı iki aşığın kavuşmak için verdikleri mücadele ve sevdiği ailesi tarafından evlendirilmeyen kişiler üzerinde kurulur. Bu anlatılarda etnik veya dini farklılıklardan dolayı kavuşamayan âşıkların durumu eleştirilir. Dengbêj aktarımları yolu ile geçmişin âşıklarının yaşadığı zamana getirip günceller ve anlatı içinde farklılıkların kabul edilmesi gerektiğini araya serpiştirerek dinleyicilerin ortak belleğine yerleştirir. Bunu yaparken kötüyü lanetler. Dewrêş û Edûlê destanında bu anlatıların tümünü görmek mümkündür. Klam olarak aktarılan Dewrêş û Edûlê destanı aşkın ve savaşın destanıdır. Dengbêj anlatılarında ihaneti, savaş geçmiştin örnekler ile açıklar.

Dewrêş û Edûlê destanı birçok farklı Dengbêj tarafından aktarılmıştır. "Çağlar boyunca bir öğrenmeden öte bir gelenek olan, hikâye anlatıcıları tarafından

bugüne taşınan destanlar, her anlatan kişi tarafından üstüne anlatıcının duyguları, düşünceleri, düşleri de eklenmiş ve dilden dile geçerek, yeni mecralarda akarak biçimlenmiştir.”⁷⁴ Dinlediğimiz her Dengbêj bir diğerinden farklı olarak seslendirmiştir. Destanın genel konusunun çerçevesi aynı olsada aktarım şekilleri aynı olmamıştır. Prof. Dr. Celile Celil ve Prof. Dr. Ordıxanê Celil’in derlediği Dewrêş û Edûlê destanının farklı varyantlarında bu durumu yazılı olarak da görmek mümkündür.

Azra Erhat’ın bir söyleşide Yaşar Kemal’e sorduğu bir soru üzerine cevap şöyle olmuştur. “Destan konusunda beni en çok etkileyen, destan anlatımının kişilere göre değişmesidir. Yani destancının anlatımını kendine göre yapması, yeni yeni yaratması...”⁷⁵

“Kürtler de diğer uluslar gibi derleyip topladıkları sözlü kültür ürünlerini birebir kayıt altına almadılar. Günün istek ve taleplerini de bu ürünlere dahil ettiler.”⁷⁶ Dengbêjlerin söylemlerinin zaman, mekân ve dönemin koşullarına göre değişkenlik gösterdiğini görüyoruz. Sponsoru Sürmeli Mehmet Paşa olan Evdale Zeynike gibi beylik ve mirliklere, divanlara anlatılarını dillendiren Dengbêjlerin o toplumun taleplerini ve beklentilerini dikkate aldığını görmekteyiz. Sadece ulusal söylemlerde değil dini temalarda ve söylemlerde, âşıkların birbirlerine olan seslenişlerinde, cinsel söylemlere gelen sansür de dahi nasıl bir topluma seslenildiği önemlidir.

Dewrêş û Edûlê destanının Kürt sözlü kültüründe birçok Dengbêj tarafından seslendirildiği görülmektedir. Bu Dengbêjler farklı coğrafyalarda Dengbêjliğin icrası gereği yer değiştiren gezgin kişiler olduğu düşünüldüğünde, destanın coğrafyanın farklı bölgelerinde farklı Dengbêjlerce kendilerine has üslubuyla dile getirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra içeriği itibariyle degerçekte yaşanan bir olayı konu alması, bu olayın ortak bir ulusun farklı inançlarına mensup halkları tarafından yaşanmış olması da etkili olmuştur. Celilê Celil, 1963 yılında Sargis Bozoyan, Egidê Tecir ve Rızayê Eli’den, 1977 yılında İskender’den, 1985 yılında Ehmedê Nasurê

⁷⁴ Parıltı, Dengbêjler: Sözüün Yazgısı, 31.

⁷⁵ Azra Erhat, Sevgi Yönetimi, Çağdaş Yay. , İstanbul, 1 978, s. 262. Akt. Abidin Parıltı, Dengbêjler Sözüün Yazgısı, 31.

⁷⁶ Philip Kreyenbroek ve Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Çev. Ümit Aydoğmuş, (İstanbul: Avesta, 2008), 57.

Şeme'den, 1988 yılında ise İse Varte'den dinleyerek bu destanı Zargotina Kurda adlı eserinde yazıya geçirmiştir. Celil Celil *Zargotina Kurda* adlı kitabında Dewrêş û Edûlê destanını; Dewrêşe Evdî, Delale Edula Paşaye Mili (Mili Paşanın Edûlê'sinin Aşk), Strana Edûlê Ser Dewrêş û Edûlê (Edûlê'nin Dewrêş ve Edûlê üzerine bir parçası/klamı/şarkısı) farklı farklı adlar ile derlemiştir. Bu kitapta Ehmede Nasire Şeme'nin anlatımının kaleme alındığı kısmın diğer bütün anlatımlardan daha geniş olduğu görülmektedir. Yer yer manzum ve mensur tarzda aktarılan kısım Celile Celil tarafından birinci bölümde yazıya geçirilmiştir. Farklı Dengbêjlerden dinlenen ve derlenen bu destana ait en dikkate değer bölümdür. Aktarımın manzum ve mensur olarak 120 sayfa halinde derlenmesinde anlatıcı, Ehmede Nasire Şeme tarafından Dewrêş'ten önceki yedi nesilden söz etmesi ve yedi nesil öncesinden başlayıp yaşanan olayları detaylı bir şekilde sunmasından kaynaklanır. Dengbêjlerin hafızalarını sözlü anlamda güçlü tuttuğunu ispatlayan bu durum Şeme tarafından Celile Celile yapılan anlatımda görülmektedir. Nitekim Celile Celil kitabının bu bölümüyle ilgili yapılan görüşmede, Ehmede Nasire Şeme'den aktardığı ilk bölümü çok çarpıcı bulduğunu dile getirmiştir. Bu kadar uzun ve detaylı bir anlatıyı yazıya geçirmesinin üç gün üç gece sürdüğünü belirten yazar, şuna kadar bu destanı bu kadar geniş ve uzun işleyen başka bir Dengbêj ile karşılaşmadığını belirtir. Zargotina Kurda adlı kitabının diğer bölümlerinde de farklı anlatıcı Dengbêjlerden derlenen önemli kısımlar olduğuna değinmiştir. Suriye'nin ili Afrin'de derlediği bu kısmın hafızada bu denli canlı tutulmasının sebebini şehrin ve anlatıcının yaşadığı köyün kültürel olarak kendini korumasına bağlamaktadır. Ciyayê Kurmênc (Kürtlerin Dağı), Cebil Ekred, Kürd Dağı isimleriyle bilinen bu yerleşim yerinin dışa kapalı ve korumacı bir yapıya sahip olması sebebiyle etkileşime kapalı kaldığını belirtir. Saha çalışmalarının sürdürdüğü ve Ehmede Nasire Şeme'den anlatıyı dinlediği bu bölgenin geçmişini koruduğu gibi geçmişlerini bugüne aktarmalarını sağlayan hafızalarını ve kültürel belleklerini de koruduklarını dile getirmektedir.⁷⁷

---

⁷⁷Celile Celil ile yapılan görüşme, 4 Ekim 2019.

3.2. Dewrêş û Edûlê Destanında Ana Temalar

Bir toplumun kültürel belleği geçmişten gelen birikimlerin aktarılması ile oluşur. İçinde yaşadığımız toplumun belleği geçmişten günümüze gelen Dengbêj ve çirokbejlerin aktarımı, kültürel ve folklorik ürünlerin oluşmasını sağlar. Toplumsal belleğin oluşturulmasında yaygın olarak görülen Dengbêjlerin güçlü hafızalarının önemi yadsınamaz durumdadır. Uzunca bir zaman değişip dönüşüp şekillenerek kalıplaşmış masal, efsane, mit ve destanlar geleneksel toplumların ortak tecrübesini aktardığı bir kültür unsuru olarak karşımıza çıkar. Dengbêjler aktarımlarına binlerce yıllık bütün bir insanlık kültürünü ekleyip, belleklerinde taşıyıp, yazının sınırına kadar getirmiştir. Dengbêjler tıpkı diğer halkların hikâye anlatıcıları gibi kendi toplumunun ana kültür kodlarını taşır, kurar ve devreder. Dengbêjlerin en önemli anlatılarından biri olan Dewrêş û Edûlê destanında savaş, aşk, etnik ilişkiler ve diğer toplumsal temaları işleyerek kolektif hafızanın içine dahil etmişlerdir. Dengbêjler bu destanı her haykırışlarında, farklı inançlara mensup bu kişilerin aşklarını yaşayamamalarını dile getirmektedir. Kimi zaman Edûlê'nin ağzından ağıt yakarak, kimi zaman üçüncü bir göz olarak bütün olayları dillendirmiştir. Dengbêj, destanda yaşanan bu kavuşamama ve savaş-ölüm trajedilerinde negatif belleği devreye koyarak yaşanan trajedileri hatırlatır. Dengbêjlik geleneğinde bu aktarımlar yolu ile Kürt kadınları sözünü toplumsal alana taşımanında yollarından birini bulur. Kürt kadını, Dengbêjlerin anlatımlarında toplumsal taleplerini ve sıkıntılarını dile getirmektedir. Bu destanın aktarımlardaki dönüşümün nasıl oluştuğunun anlaşılabilmesi için sözlü kültürün nasıl çalıştığı, üretim sürecinin nasıl işlediği ve ürünün özellikleri gibi temel noktaların kavranması gerekmektedir. Dengbêjler bu aktarımları ile toplumsal bellekte ortak anıları ve geçmişin korunmasını sağlamaktadır. Bunu en geniş şekilde destanlarda görmekteyiz.

Destanlar halkların tarihinde derin iz bırakmış olayları konu alır. Destan anlatma sosyal bir olaydır ve anlatanla dinleyen arasında, anlatılan geleneksel anlatım sayesinde yüz yüze bir iletişim kurulmaktadır. Destanlar yaşatıldığı halktan kopuk olarak düşünülemez. Aktarılan bir destanın anlatıcıda ve dinleyicide neler oluşturduğu tespit edilmelidir. Anlatıda endişe ve değerleri paylaşma ve kabul görme toplumda birleştirme ve dayanışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu noktadan

hareketle destanın toplum veya topluluk hayatındaki birleştirme ve dayanışmayı artırma işlevinin de çok önemli olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Yaşanılan olayların tekrarlama ilkesi ile devamlılığını sağlaması bellekte ne kadar etkili olduğunu da göstermektedir. Dewrêş û Edûlê destanının kültürel belleği nasıl oluşturduğuna, yüz yıldan fazla bir süredir dört farklı ülkenin sınırlarına bölünmüş Kürt halkının ortak hafızasında, eskimeden sürekliliğini nasıl devam ettirdiğine dair ana temaların ele alınması önemlidir.

Etnik ilişkilerin, toplumsal olayların, aşkın, barışın ve savaşın konu aldığı geçmiş olayları ve aktüel olayları hikâyeleştirerek anlatan Dengbêj, toplumun kolektif hafızasını dinamik tutar. Dengbêjlerin anlattığı hikâyelerdeki etnik ilişkiler genellikle iki tema etrafında örülür; aşk ve çatışma. Bu destanın ana temalarının incelenmesi ve açıklanması, Kürtlerin sözlü tarihine, sözlü kültürüne ve oluşturduğu kültürel bellek ile ilişkisini anlamamıza yardımcı olacaktır. Temalar, Dengbêjlerin hafızalarının aktardıkları üzerinden seçildi. Çünkü bu destan günümüze Dengbêjlerin belleği sayesinde taşınmıştır. Böylece destan, anlatıcıların bireysel belleklerinin toplumsal olaylar ile şekillenip ortak bir hafıza oluşturduğunu, yaşanan olayların aktarım şeklinde görmemizi sağlayacaktır.

Kürt destanlarından olan Meme Alan destanında daha çok mitolojik olaylara, Zembîlfiroş destanında inanç konusuna, Dewrêş û Edûlê destanında ise yoğunlukta hem aşk hem savaş hem de sosyal yaşam temalarına rastlarız. Dewrêş û Edûlê destanı çok eski bir destan olmadığı için büyü ve mitoloji ile karşılaşmamaktayız. Yaşanmış bir olayın ele alınmış olması, destanın kahramanlarının mensup olduğu aşiretlerin ve yerleşim alanlarının hala var olması belleği canlı tutulmasında etkilidir.

18. yy da Viranşehir'den Sincan dağlarına kadar olan topraklarda yaşayan aşiretler arasında geçen bu hikâye, Dengbêjlerin sözlü bir şekilde tamamen belleklerinden faydalanarak bugüne taşınmaları ile destan olarak tanımlanmıştır. Destan olarak tanımlanan bu hikâyede geçen ana temaların her birinin birbirleri ile bağlantıları vardır ve bir araya geldiklerinde edebi bir ürün oluşmaktadır. Tema, bir eserin içerisinde defalarca tekrarlanabilir. Kürt halk edebiyatı ürünlerinde de benzer ortak temalar ile karşılaşmaktayız. Bu temalar hem destanlarda hem de masallarda yoğun olarak görülmektedir. Destanda karşılaştığımız aşk, savaş, kadın ve inanç

temaları yoğunlukta işlenen konulardır. Aşkın ve savaşın destanı olarak tanımlanan Dewrêş û Edûlê destanı etik ilişkiler, inançsal farklılıklar ve yoğunlukta kadınları da ele alan bir anlatıdır. Destanda Ezidi bir gencin Müslüman bir gence olan aşkı yüceltilirken, inanç farklılıkları kavuşmalarına engeldir ancak toprak bütünlüğü tehlikeye girince hem Edûlê'nin hem Dewrêş'in bireysel aşkı bir kenara bırakıp milli değerleri ön planda tuttuğu anlatılmaktadır. Bundan kaynaklı yoğun olarak karşılaştığımız aşk, savaş, inanç ve kadın temalarını tartışıp değerlendireceğiz.

3.2.1. Aşk Teması

Dewrêş û Edûlê destanında karşılaştığımız aşk teması bütün Kürt destanlarında en fazla karşılaştığımız ana konudur. Mem u Zin destanında Mem ile Zin'in, Siyabend u Xece destanında Siyabend ile Xece'nin, Zembîlfiroş destanında Xatun'un Zembîlfiroşa olan aşkı ve Dewrêş û Edûlê destanında Dewrêş ile Edûlê'nin aşkı ile karşılaşırız. Dewrêş adlı Êzîdî Kürt genci ile Edûlê adlı Müslüman Kürdün aşkı etrafında savaşla perçinlenen hikâyesi ortak kültür ve tarih vasıtasıyla dillendirilmiş ve birçok Dengbêjin klamlarına konu olmuştur. Bu destanı dillendiren, klamlaştıran Dengbêjlerin kayıt altına alınmış anlatımlarına bakacak olursak, Eda Mado (kadın Dengbêj)Viranşehirli, Merza Mirze ailesine mensup, Êzîdî bir kadın Dengbêjdir. Şu an Almanya'da yaşamaktadır. Delal adlı ağıdı söyler. Delal, Edûlênin ağzından Dewrêş öldükten sonra söylenen ağıttır. Burada Edûlê, Dewrêş'e olan aşkını anlatır.⁷⁸ Baqî Xido (1920-2009) Suriye'nin Kobani ilinde doğmuş ve Suruç bölgesinde Dengbêjlik yapmıştır. Delal adlı ağıdı seslendirmiştir. Edûlê burada Dewrêşe olan aşkını haykırır.⁷⁹ Salihê Qubînê (1949-...) Destanı Delal ağıdıyla yakar. Destanı anlatırken acı çeken yas tutan kadınlardan başlar. Ana temasında Dewrêşe gönderilen mektup vardır.⁸⁰ Karapetê Xaço (1900/1903-2005) Dewrêşe Evdî adlı klamı seslendirir. Edûlê'nin ağzından Dewrêş'e seslenir. Burada Dewrêş'in ölümünden çok sonrasına ait bir seslenme vardır. Edûlê yaşananlara uzaktan bakar ve aşkını, yaşananların pişmanlığını anlatır.⁸¹ Destanda bir diğer önemli aşk ise Edlane'nin aşkıdır. Edlane bir Arap kadınıdır ve Dewrêş'e âşıktır. Aşkı, düşman

⁷⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=O4fMpEcZteg>

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=LdO6Bkjj27U>

⁸⁰ https://www.youtube.com/results?search_query=salihe+qubini+delal

⁸¹ <https://www.youtube.com/watch?v=AaOfY9gqLz4>

cephesinden olmasına rağmen savaş meydanına gidip kendini siper edecek kadar güçlüdür. Dengbêj Mahmûdê Hesê'nin destan ile ilgili anlatımlarında diğer dinlediğim tüm Dengbêjlerden farklı olarak Delal ağının Edlane tarafından söylendiğini, Dewrêş'e Delal diyenin Edlane olduğunu söyler. Savaş meydanında yaralanan Dewrêş'i meydandan alıp kimseler tanımasın diye ona Delal dediğini anlatır.⁸² Ancak Dewrêş û Edûlê destanında sadece Dewrêş ile Edûlê'nin değil Dewrêş'in babası olan Evdî ve Edûlê'nin halası olan Rehmê'nin de birbirlerine olan aşkı görmektedir. Ancak Dewrêş savaş meydanında öldüğü için Dewrêşin aşkı trajik bir aşka dönüşmektedir. Destanda âşık olunan kişiye Delal diye seslenilmesi Kürt müziğinde dünden bugüne onlarca parçaya ilham olmuş ve Aram Tigran, Eyşeşan, Xelil Xemgin gibi bilinen birçok Kürt sanatçı Delal adlı farklı parçalar seslendirmiştir. Destan bu yönlü Kürt müziğine de ilham olmuştur.

Aşkın ve savaşın destanı olan Dewrêş û Edûlê destanında Dewrêş'in korkusuzca savaşa öncü olması destanın kahramanlık destanı olarak anlatılmasını sağlar. Savaşa kadar Dewrêş'in Edûlê'ye olan aşkı her şeyin üstünde iken düşman kapıyı çalınca halkının birlik ve beraberliğine olan bağlılığı her şeyin üzerinde anlatılmaktadır. Dengbêjlik geleneği içerisinde birçok anlatının ana teması olan aşk, bu hikâyesinde ana temalarından biridir ve diğer anlatılardan farklı olarak bireylerin birbirlerine olan aşkı trajik aşka dönüşmektedir. Evdi'nin Rehmê'ye, Dewrêş'in Edûlê'ye, Edlane'nin Dewrêş'e olan aşkı ölüm ve savaşın dahil olmasıyla trajik bir sona varmaktadır. Celile Celil'in dinleyip, anlatılarını yazıya geçirdiği Dengbêjlerden biri olan Sargis Bozoyan, hikâyesinin sadece Edûlê'nin Dewrêş'e olan aşkının olduğu bölümü haykırır. Dengbêj İse Varte ise Edûlê'nin aşkını anlatırken, sonu daha trajik kılmak için Edûlê'nin de kendini öldürdüğünü ekler. Bu anlatı türü hikâyesinin dinleyicilerin hafızalarında daha etkin ve kalıcı olmasını sağlamak için yapılan anlatı türüdür. Dengbêjler bu yolla geçmişin bilinen, sadık, fedakar ve kahraman âşıklarını yaşadığı zamana getirip hafızalarda günceller ve anlatı içinde farklılıkların kabul edilmesi gerektiğini serpiştirerek dinleyicilerin kolektif hafızasında yer edinmesini sağlar. Bu yönlü anlatımlarda destanın içerisinde geçen ve ayrılığa neden olan 'kötü'yü lanetler. Kimliklerin ve ilişkilerin inanç sistemleri

---

⁸² <https://www.youtube.com/watch?v=OsunEDO4KHc>

üzerinden sosyal pozisyonlara bağlanmış olması, kadın erkek ilişkileri açısından son derece sarsıcı sonuçlar doğurabilmektedir.

3.2.2. Savaş Teması

Etnik ilişkilerin anlatıldığı bir diğer klam türü savaş, husumet ve çıkar çatışmaları ile ilgili anlatılardır. Dewrêş û Edûlê destanında aşiretlerin sürekli savaşa ve çatışmalara katıldığı anlatılmaktadır. Destanda aşiretlerin hem kendi aralarında hem de dış cephelere karşı savaştığı görülmektedir. Edûlê'nin babası olan Zor Temir Paşa ve Dewrêş'in babası Evdî bir araya gelip çatışmaya katılmışlardır. Bunun sebebi Kürt aşiret konfederasyonunun tehlike altında olması ya da vergi isteniyor olmasıdır. Dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı olsalar dahi başka aşiretlere vergi ödeyerek özerk yapılarını tehlikeye düşürmek istemiyorlardı.

Dengbêj, Dewrêşin yanına 12 süvariye alıp savaşa gitmesini ve bu kayıpları detaylı olarak anlattığında bir bakıma negatif bellek biçimine benzer bir hatırlama örneği sergiler. Burdaki hatırlama Koselleck'in bahsettiği fillerin ve faillerin hatırlanarak olayın tekrar yaşanmaması için gündeme getirilmesi ve söz konusu geçmişin kolektif belleğe aktarılması⁸³ niyetini içermektedir. Hatırlatmalar trajedilerin unutulmaması içindir; çünkü 'bir katliamı unutmakta katliamdır'.⁸⁴

Çok fazla yazılı kaynağa sahip olmayan, var olan kaynaklara da ulaşılması zor olan Kürtlerin ulusal bilincinin geliştirilmesinde sözlü gelenek devreye girmektedir. Çünkü "Kürtlerin gelenekleri, görenekleri, örf ve adetleri, karakterleri ve ulus bilinçlerinin onların sözlü kültüründe mevcut"⁸⁵ olduğu düşünülmektedir. Ulusallığın inşasının gecikmiş olduğu Kürtlerde Dengbêjlik geleneği ulusun ortak bir bileşeni ve aktardığı sözlü kültür ürünleri ile Kürt folklorunun giderek kaybolduğu düşünülen kültürel çerçevesini oluşturan bir yapı olduğunu düşünülebiliriz. Kürt toplumu için aşiret yapısı önemlidir. Kürtlere dair bilinen en eski zamanlardan bu zamanlara kadar Kürtler, aşiret sistemi ile kendilerini organize etmişlerdir. Dengbêjlerin anlatılarında kahramanlıkların övülmesi temel eğilimdir. Bu yüzden bu hikâyede Dewrêş'in kahramanlığı, vuruşması uzun uzun anlatılır.

⁸³ Reinhart Koselleck'ten aktaran Mithat Sancar, Geçmişle Hesaplaşma, 51-52.

⁸⁴ Müslüm Yücel, Karapete Xaco, 13.

⁸⁵ Mehmet Uzun, Destpeka Edebiyata Kurdi, 31.

Dengbêj, destanda geçen aşiret arası çatışmaları ve husumeti anlatarak karşı tarafın sözünde durmayacağını, ihanet edebileceğini geçmişten örnekler ile anlatır. Kürtlerin yaşadığı topraklarda hüküm sürmüş olan Osmanlı, İran ve Rusya gibi bilinen büyük devletlerin hedef alındığı görülmektedir. Anlatıcı kolektif bellekte yer edinmiş geçmiş deneyimler aracılığı ile güvensizlik duygusunu tekrar çağırır.

Bağlı oldukları yönetim sistemine paralel yüzyıllardan beri siyasi müdahale içinde kalan Kürtler ciddi göç dalgaları yaşamış ve müdahalelere karşı verdikleri mücadeleleri de anlama ve aktarma ile hafızada tutma çabası içinde olmuşlardır. Yüzyıllardır sürgünlerle yaşadıkları göç hareketi içinde farklı diasporalarda varlık gösteren Kürt toplumu için sabit tarih ve kültür çalışması zor olmaktadır. Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin coğrafik özellikleri dahi yaşayış ve kültürde farklılık oluştururken, geniş bir coğrafyada bu tanımları genellemeler ile yapmak zor olmaktadır. Yakın tarihte bilinen en önemli aşiretlerden biri de Milan aşiretidir. Aşiret yapısının gerek siyasi müdahalelerle gerek toplumsal hareketlenmelerle dağılması Kürt halkının öz dinamiği olan sosyal hayatta da değişiklikler meydana getirmiştir.

Halklar tarihte yaşanmış olayların içerisindeki kahramanlık hikâyeleri, güç ve kudret sembolleri ve diğer ulusu yücelten konuları anımsamak isterler. Ulusun inşası ortak hafızanın da inşasını gerekli kılar. Dengbêj Ehmede Nasire Şeme'nin anlatıyı bir destan niteliğinde Dewrêş'in büyük büyük babasının kahramanlıklarından anlatmaya başlaması, İse Varte'nin hikâyenin savaş bölümünden başlayıp anlatması, kahramanlıkları uzun uzadıya dillendirmeleri, tesadüf değildir. Dengbêjlerin kolektif hafıza üzerindeki etkisini; Dewrêş'in kahramanlıkları, Edûlê'nin babasına savaşı kazanmak için Dewrêş'i çağırması gibi anlatıları, bugün savaş meydanlarında erkeklerin Dewrêş kadınların Edûlê olarak adlandırılmasında etkili olmuştur.

3.2.3. Kadın Teması

Dewrêş û Edûlê destanında kadın temasını ele alacak olursak, öncelikle olayların örgüsünde önemli bir role sahip kadınlar karşımıza çıkmaktadır. “Kadın hem kültürün hem de toplumsal tarihin ana kaynağıdır. Sözlü kültür kadınla başlar;

ninni, feyli, dilok vb. sözlü geleneğin ilk kaynağı kadındır.”⁸⁶ Destanda yer alan kadınların her birinden Ehmede Nasire Şeme özellikle söz etmektedir. Cesaretleri ve güçlü olmaları ön planda olan ortak özellikleridir. Savaş meydanında değillerdir ama bir savaşçı gibi betimlenirler. Birçok Dengbêj klamlarında, bu kadınların güç betimlemelerine geniş yer vermektedir. Dengbêjlerin kadınları betimlemelerinde cesaret ve gücü kullanmaları dikkat çekicidir. Kürtlerin ortak hafızasında, sözlü kültüründe güçlü kadın teması vardır. Sözlü tarihte birçok kahraman Kürt kadını ile karşılaşmaktayız. Kürt sözlü kültür ürünü olan destanları incelediğimizde kadın karakteri belirgin olduğunu ve hemen hemen her anlatıda yer aldığını görmekteyiz. “Buna rağmen Kürt folkloru içerisinde çok geniş yere sahip olan kadınlar, birçok şarkı ve hikâyenin hem baş kahramanlığını yapmış hem de anlatıcısı olmuştur.”⁸⁷ Birçok klamda erkeklerle karşılıklı atışma halindedir; karşı çıkar, aşkını dile getirir, çocuklarını savunur ya da savaşa dur der. Dengbêjler Dewrêş û Edûlê anlatısında kadını bir özne olarak ortaya çıkarır. Dengbêjler Evdînin Ayşoya Welo’yu ilk gördüğü sahneyi şu şekilde anlatırlar; ‘dere başında yün yıkayan Ayşoya Welo’ya doğru hız kesmeden bir yaban domuzu koşmaktaydı. O sırada Evdî oradan geçerken olaya tanık olur. Ayşoya Welo hiç istifini bozmadan elindeki yün yıkama tahtasıyla domuzu alaşağı eder. Evdî, Ayşoya Welo’nun gücüne ve cesaretine âşık olur.’ Yine aynı anlatıda Ayşo’ya Welo’yu Evdî’ye rağmen savaşa karşı çıkan bir kadın olarak görmekteyiz. Dewrêş kardeşi Sadun’u da yanına alıp savaşa gittiğinde babaları Evdi kapı önünde haber beklerken, anneleri Ayşoya Welo savaşa artık dur demesi gerektiğini söyler ve yola koyulur. Savaş meydanına Dewrêş’i kurtarmaya gidecek kadar cesaretli ve güçlü bir kadın olarak betimlenen bir diğer kadın ise Edlane’dir.

Destanın ana kahramanlarından biri olan Edûlê, Müslüman, Milan aşiretine Dewrêş’e âşık bir kadındır. Edûlê’nin babası Zor Temir Paşa, Dewrêş’in aşireti olan Şarqiyan aşireti ile yaşadığı bir husumette Edûlê devreye girer ve bütün kadınları çatışmayı durdurmaya çağırır.⁸⁸ Ancak Dengbêjlerin bir kısmı Kürtlerin milli birliği söz konusu olduğunda ve savaş kapıyı çaldığında Edûlê’nin babasına ‘bu savaşı ancak Dewrêş kazanır. Ona haber yolla sesimize ses olsun’ dediğini aktarır. Burada

---

⁸⁶ Nilüfer Akbal’ın Kürt Müziği Konferansında ‘Kürt Müziğinde Kadınlar’ isimli sunumu

⁸⁷ Rohat Alakom, *Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan*, (İsveç: Nudem, 1994), 5.

⁸⁸ Celile celil, *Zargotina Kurda*, 75.

Edûlê'nin halkının özgürlüğünü her şeyin ön planda tuttuğunu görmekteyiz. Kürt kültüründe kadınların savaşa dur demesi birçok folklorik anlatıda geçmektedir. Mem û Zin destanında da yer alan 'husumetlik esnasında kadın beyaz tülbentini çıkarıp meydana bıraktığı vakit o husumetlik son bulur' ritüeli Kürt kültüründe bilinen bir inanıştır. Doğurgan olanın kadın olmasından kaynaklı ölümden de en çok etkilenenin kadın olduğu gerçeği vardır. Böylece savaşa, husumetliklere ilk dur diyenin birçok toplumda öncelikle kadınlar olduğunu görmekteyiz. Türkiye'de Cumartesi anneleri, Arjantin'de Plaza de Mayo anneleri, Güney Afrika'da Black Sash eylemleri güncel olanda örnek verilebilecek karşı duruşlardır. Kadınlar barış ister çünkü savaş en çok kadınlar ve çocuklar için yıkıcıdır. Erkek egemenliğinin kadınlar için aralıksız ürettiği şiddet artar ve kadınların inşa ettikleri hayatlar bir anda yıkılır. Erkekler savaşa, silahların gücüne, şiddete, öldürmeye inanarak kadınları aynı çatı altında yaşamaya mecbur kılar.

Edûlê'nin babası Zor Temir Paşa, savaşa destek olmaları için çadıra davet ettiği diğer beyliklerin ağalarına kahve ikram eder. Kim ki kahveyi alırsa savaşa gitmeyi kabul edecektir karşılığında kızı Edûlê'yi alacaktır. Birçok Dengbêj bu olayı şöyle anlatır. Edûlê, Dewrêş'in savaşa gelmesini istemez ve beylerin karşısına çıkar, kim kahveyi alırsa karşılığında onunla evleneceğini tekrar eder. Edûlê'nin Dewrêş'e olan aşkının gücünü burada görmekteyiz. Aynı zamanda o dönemde bir kadının bu kadar erkeğin bir araya geldiği bir mekanda söz sahibi olmasının cesaret gerektirdiği de anlatımlarda âşikardır. Burada Zor Temir Paşa'nın Edûlê'yi savaşın kazanımı karşılığında kurban olarak sunduğu görülmektedir. Kürtlerde kan davalarının sonuçlanması, aşiretler arasındaki hısım ve düşmanlıklarının sona ermesi için kız alınıp, verilir. Burada kadının bir kazanım karşılığında kurban edildiği bir gelenek görmekteyiz. Kurbanlık ve kutsallık ilişkisi ile karşılaşmaktayız. Dünyada birçok halk gibi Kürtler için de kutsal olan vatan, toprak kazanımı iken bunun için kurban edilecek şey Rehmê'dir Edûlê'dir. Böylece kadını savaşın hem öznesi hem de rehinesi olarak görmekteyiz. Savaşın olduğu yerde kadınlar sadece kurban olarak değil aynı zamanda o savaşa dur diyebilecek, savaşın içinde bu mücadeleyi verebilecek konumdadırlar.

Dewrêş û Edûlê destanında kadın karakteri kimi zaman eş, dost ya da aşiretin yaptırımlarına maruz kalan bir karakter olarak karşımıza çıkar kimi zaman destanın

anlatıcısıdır, kimi zaman büyük bir aşkın kahramanı ya da sevdiğine ulaşamamış ve başkasıyla evlenmek zorunda kalmıştır.

Kadınların tarihe ve toplumsal analize dahil edilmeleri ihtiyacı, erkek merkezci bilgi yapıları tarafından ihmal edilen gerek güçlü gerekse mağdur kadınların görünür kılınmasını tartışmasız bir zorunluluk olarak ortaya koydu.

“Bu durum, tarihsel verilerin geçerlilik zeminini yazılı belgelerden sözlü geleneklere doğru kaydıran ve böylece tarihsel analizi tarihin gizli kalmış seslerine açan sosyal tarihçiliğin sözlü tarih alanına doğru genişlemesiyle birleştiğinde, kadın yaşantıları sözlü tarihin popüler araştırma alanlarından biri haline gelmeye başladı.”⁸⁹ Kürt edebiyatında ve Kürt kültüründe yapılacak araştırmalar ile Kürt kadınlarının toplumsal ve sosyal görünürlüklerinin açığa çıkarılması oldukça önemlidir. Kürt toplumunda kadına dair literatürün henüz kendini oluşturmadığı ve kaynakların sınırlılığı göz önünde bulunduracak olursak, yazılı kaynaklara bakıldığında Shahrzad Mojab’ın alanda tek olarak sayılabilecek ‘Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar’ çalışmasında ve Mehmet Bayrak’ın ‘Geçmişten Günümüze Kürt Kadını’ çalışmasıyla ortak sayabileceğimiz, gezginlerin deneyimleriyle kayda geçen tanımlarında, Kürt kadınlarının güçlü karakterlerine ve güzelliklerine değinildiği görülür. “Sözlü gelenekler içinde, çoğunlukla güçlü, cesur ve açık sözlüdürler. Halk masallarında, kararlı, sıkça büyüsel eyleme geçerler. Savaşla ilgili stran’daki tarihi bireyler, bazen olup biteni halkın anlamasına yardım ederek ve bazen kahramanlarca yapılan eylemleri etkileyerek, olaylar üzerinde gözlem yapar ve yorumlar.”⁹⁰ Kürt kadınına dair toplumda ve ailede konumlarının anlaşılması açısından, Kürt Toplumunda içinde kadını sosyal hayat içinde görmeye çalıştığımız sosyolojik çalışmaların çok yeni olduğu ve yakın geçmişi kapsadığı görülmektedir. Kürtlerde toplumsal yapının feodaliteden aldığı zemini İslamiyet’le pekiştirerek kadın görünürlüğünün önünü almaya çalışmıştır. Pariltı, çalışmalarında; “Kadınlar, Kürtlerin İslamiyet’i seçmesine kadar erkeklerle aynı koşulları paylaştığını, İslamiyet’ten sonra dinin dayatması ile bu paylaşımın azalarak yok olduğuna değinmiştir.”⁹¹ Geçmişte folklordaki egemenliklerini kanıtlarcasına kadınların özne ve nesne olarak yer aldığını, folklor ve

⁸⁹ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, 75.

⁹⁰ Mojab, *Devletsiz Ulusun Kadınları*, 260.

⁹¹ Pariltı, *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, 122.

sözlü kültür çalışmalarında temsil ettikleri konum itibariyle görmeye çalıştığımız Kürt kadınlarının kurgulanan roller içinde rolleri üreten ve sürdüren olarak da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu destanların halen sözlü kültürde özel divanlarda söylenildiği görülür. Toplumsal örgütlenme biçimi göz önünde bulundurulunca kadının inançsal mekanizmaların etkisine rağmen sözlü kültür ve gelenek içerisinde icra eden özne olarak görmek mümkündür.

3.2.4. İnanç Teması

Dewrêş û Edûlê destanında, Êzidî inancına mensup insanların betimlemelerine, Êzidî ve Müslüman insanların ilişkilerine rastlamaktayız. Êzidî inancı Kürtlerin en eski inançlarından biridir. Êzidîlik Şex Adi döneminde yeniden reformize edildi. Yaşanılan onca baskı ve sürgüne rağmen Kürtler Êzidîlikten vazgeçmemişlerdir. Êzidîlerin bir kısmı Müslüman olmuş olsalar bile bu inancın benimsenmiş kültüründen bir anda vazgeçmediler. Destana konu olan Mîlan aşireti bu açıdan önemli bir aşirettir. Hem Êzidî hem de Müslüman aşiretlerin bir arada yaşadığı bir aşiret konfederasyonudur. Kol kola verip birlikte savaşa gitmeleri, farklı inançlara rağmen aynı kültürü ve ulusu korumaya dair önemli bir örnektir. Böylece ortak kültüre ve yaşanılanların oluşturduğu ortak belleğe ulaşmak mümkündür. Christine Allison, *Yezidî Sözlü Kültürü* kitabında; kimi şiirler sadece Êzidî Kürtlerin dilinden, kimi şiirler sadece Müslüman Kürtlerin ağzından söylense de göze çarpan bir sınır ile karşılaşmak mümkün değil.⁹² Birçok Kürt destanında, Êzidî karakterler ve temalar ile karşılaşmamız mümkündür. Cembeli û Binevşa Narin, Kerr û Kulilk ve Evdale Zeynike destanlarında Êzidî karakter ve temalar ile karşılaşmaktayız. Ancak en yoğun Dewrêş û Edûlê destanında bulunmaktadır.

1700'lü yıllarda, destanın yaşandığı düşünülen dönemlerde, bölgede çok fazla Êzidî Kürtler olsa dahi inançlarından kaynaklı çok fazla baskıya maruz kalmışlardır. Onların şeytana taptığına inanan bir kısım Müslümanlar bulunmaktadır. Bu durumla, destanın içinde de karşılaşmaktayız. Her ne kadar Dewrêş'in aşireti olan Şeqiyan aşireti Mîlan Aşireti ile birlikte savaşmış olsa da destanın sonuna doğru Êzidîlerin sürgüne uğradığını görmekteyiz. Birçok Dengbêjin söylemine göre Dewrêş, Edûlê'ye

⁹² Philip Kreyenbroek ve Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Çev. Ümit Aydoğmuş, (İstanbul: Avesta, 2008), 63 64.

inanç farklılığından dolayı kavuşamamıştır. Milan aşiretinin kadınları Edûlê'ye; “-erkek mi kalmadı sen Evdî'nin tohumuna âşık oldun, o bir eşek hırsızı.”⁹³ Kahraman da olsa, iyi bir savaşçı da olsa Êzidî olması kıymet görmesine engel olabilmektedir.

Êzidiler ve Müslümanlar arasında aşkın yasaklandığı, evliliğin mümkün olmadığından söz edilir. Toplum hafızasında yer edinmiş neredeyse her Kürdün bildiği bu destanın gerçeklik payı çok yüksektir. Çünkü bu hala böyledir, kız alıp verme geleneğinin olmadığı görülmektedir. Hans Freyer de ‘din ve ondan doğan gurupların herhangi bir kültür çevresinde her türlü tesirlerden tecrid edilmiş şekilde düşünülemeyeceğini’⁹⁴ söyleyerek durumu özetlemektedir.

Destana konu olan olay gibi göçler, savaşlar, katliamlar, büyük doğal felaketler tarih boyunca toplumların başından geçmiştir. Bu olaylar, hızlı bir değişimin yaşandığı dünyamızda beraberinde yeni kavramlar yeni olgular getirmektedir. Toplumlar arasındaki mesafelerde, büyük değişimlere yol açmakta, sınır değişiklikleri görülmektedir. Bu durumdan en fazla etkilenenler kuşkusuz toplumlar, kültürler ve inançlardır. Tarihin belirli bir döneminde komşu köylerde yaşayan halklar, tarihin bir sonraki döneminde karşı sınırlarda yaşıyor olabilmektedirler. Dünya üzerinde bir çok dine, kültüre, inanca tanıklık etmiş Mezopotamya topraklarında bu durumu birebir görmek mümkündür. Mezopotamyanın köklü geleneklerini kendinde barındıran halklardan biri de Êzidiler-Êzidi Kürtler'dir. Ancak yakın tarihte, yaşanan inanç ve kültürel asimilasyon politikalarına karşı boyun eğmeyi değil göç etmeyi tercih etmişlerdir. 21.yy'da Êzidilerin birçoğunun Ermenistan, Gürcistan ve Avrupa'da yaşadıkları biliniyor. Kendi inançlarını ve kültürlerini kapalı toplum yapısına sahip bir şekilde yaşayan ve asırlar boyunca dışarıdan gelen değişim rüzgârlarına karşı kendini ve sosyal bünyesini koruyabilmiş Êzidilerin, büyük bir grubu ise Êzidilik dini için kutsal topraklar olarak tanınan ve bilinen Şengal dağında, Laleş'te yaşamaktadır.

---

⁹³ Dengbêj Baqî Xîdo: <https://www.youtube.com/watch?v=LdO6Bkjj27U>

⁹⁴ Hans Freyer, Din Sosyolojisi, çev: Turgut Kalpsüz, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları(1964). Aktaran:Nurdan Şarman, Ezidiliği Sosyolojik-Tarihsel Bir Yaklaşımla Anlamaya Çalışmanın Gerekliği,2015. 563.

SONUÇ

Toplumsal bellek, ortak anıların ve yaşanmış olayların devredilmesini ve geçmişin korunmasını esas alır. “Hatıra, bir olayı kuşaktan kuşağa aktaran gelenek zincirini oluşturur.”⁹⁵ Sözlü kültürün son dönemlere kadar aktif bir şekilde devam ettiği Kürt toplumunda, bu zincirin en önemli halkası Dengbêjlerdir. Dengbêjler geçmişte yaşanmış olayları, deneyimleri anlattığı dönemin ruhuna uygun bir şekilde aktarır. Böylece geçmişle olan bağ tekrar kurulmuş olur. Anlatıcılar, anıları belleğinde hapseder ve anlatıcının belleği her daim dinamiktir. Dengbêjlerin anlatıları toplumun kolektif belleğini inşa eder. Dengbêj’in hikâyesini aktardığı topluluk canlı ve dinamik bir kitledir. Anlatı sırasında Dengbêj birden çok belleği devreye sokar. Sözlü anlatımın episodik yapısından kaynaklı aktüel olan işlevsel belleğe, anlatı sırasında geri dönüşlerle geçmiş anıların saklandığı kaydedici belleğe başvurmaktadır.

Bu çalışmada yazılı kayıt imkanının kısıtlı olduğu toplulukların ürettiği sözlü kültür ürünlerinin ana kaynağının bellek olduğu gerçeği, sözlü Kürt kültürünün ana ögesi olan Dengbêjlik geleneğinin toplumsal bellek ile olan ilişkisi ve Dengbêjlerin önemli anlatılarından biri olan Dewrêş û Edûlê destanı çerçevesinde oluşturdukları kültürel bellek incelendi. Geçmişten günümüze, anlatıcıların bugüne taşıdığı sözlü tarihteki önemli olaylar bazen klam ile bazen öykü niteliğinde aktarılmıştır ancak daha sonraki dönemlerde toplumların sosyal ve siyasal dönüşüm anlarında, söz gelimi ulusun inşa sürecinde kültürel çerçevenin oluşması için başlıca beslenme kaynağı olarak görülmüşlerdir. Kürt folklor araştırmacısı Prof. Dr. Celile Celil ve kardeşi Filolog Ordixanê Celil’in uzun yıllar boyunca bölgede, Dengbêjlerin ağzından dinledikleri destanları bire bir yazıya döktükleri ‘Zargotina Kurda’ (Kürt sözlü kültürü) adlı ansiklopedinin birinci cildinde ele aldığı, epik destanlardan olan Dewrêş û Edûlê destanının detaylı bir şekilde okuması yapıldı. Bu çalışmada yer alan Sargis Bozoyan, Egide Tecir ve Rızaye Eli’nin 1963’de, İskender’in 1977’de, Ehmede Nasure Şeme’nin 1985’de, İse Varte’nin 1988’de destana dair anlatımları bulunmaktadır. Her bir Dengbêjin anlatımının farklı olduğu ve vurguladığı ana

---

⁹⁵ Walter Benjamin, Son Bakışta Aşk, çev. Nurdan Gürbilek, 90.

temanın da farklı olduğu görüldü. Kimisi savaşı, kimisi aşkı kimisi acıyı ve pişmanlığı ana tema olarak aktarmıştır. Bu destanın diğer destanlardan farkı hem ağıt hem klam hem hikâye şeklinde farklı formlara dönüşerek aktarılmış ve bir bütünde destan olarak tanımlanmış olmasıdır. Bu anlamda bir destan olarak Kürt toplumu için büyük öneme sahip olan Dewrêş û Edûlê, sözlü kültür içinde hafıza etrafında incelendiğinde, Kürt folkloru ve kültürel bellek açısından önemi görülmektedir.

Kültür ve bellek ilişkisi, Maurice Habwachs'ın toplumsal bellek teorileri ve onun teorilerini günümüze uyarlayan Jan Assmann'ın kültürel bellek kavramı ile incelendi. Yazılı kayıt imkanı olmayan bir halkın, kimlik koruyucu belgesi için bellekten başka bir yer yoktur. Bunu kaydetme, çağırma ve iletme yöntemiyle yapmaktadır. Bu görevi devralan Dengbêjlerin anlaşılabilmesi için kolektif bellek teorileri önemli bir yerde durmaktadır. Kültürel belleğin sözlü kültür ile olan bağı, sözlü kültürün bellek ve dil ile olan ilişkisi ayrı başlıklar halinde incelendiğinde bir halkın folklorik zenginliğinin ve devamlılığının ana kaynağının önce dil sonra kültürel bellek olduğu düşünülmektedir. Folklorik ürünlerin zenginliği, bunların aktarım gücü, sosyal yaşama dair konuların yoğun işleniyor olması, çoğu zaman sözlü tarihe kaynaklık etmesi o halkın kültürünün korunması ve devamlılığı açısından önemlidir.

Kürtlerde sözlü kültür, sözlü kültür araştırmacıları, Kürt sözlü kültürün aktarıcıları olan Dengbêjler, sözlü kültür ürünleri ve bu ürünlerden en çok başvuru alan destan ele alındı. 1909 yılından itibaren bölgeye gelen yabancı araştırmacıların sözlü ürünleri, grameri ve Kürtçenin konuşulan farklı lehçelerini kayda alıp Avrupa'da çalışmalarını yazıya geçirerek, Kürt folkloruna dair Kürt kültürüne ve diline dair yaptığı Kürdoloji çalışmalarının yazılı olarak kayıt altına alınmış olmasının önemi görüldü. Bu çalışmaların aktarıcısı, taşıyıcısı, derleyeni olan Dengbêjler tanımlandı ve incelendi. Dengbêjler düzenli ve düzensiz birçok biçimde devraldıkları geleneği sürdürmekle beraber bir toplumun belleğini canlı tutma görevini de üstlenmişlerdir. Anlatılarında aşkı, savaşı, toplumsal olayları işleyerek kültürel hafızayı devretmeyi başarmışlardır. Gerçeklerden hareketle yaşanan ve anlatılan bir olayın bir klamla yüzyılları aşan serüveni, özünde bir toplumun yaşayışını ve sosyal hayatını da tanımamıza yardımcı oldu. Birçok Dengbêjin bu destan etrafında farklı tarz ve

yorumlarıyla klamlar söylediği görülmüştür. Eda Mado, Baqî Xido, Salihê Qubînê, Karapetê Xaço gibi bilinen Dengbêjler Dewrêş û Edûlê destanını dillendirmişlerdir.

Her Dengbêjin muhakkak haberdar olduğu, kendine has yorumladığı, günümüze aktardığı, etnik ilişkilerin, aşkın, toplumsal olayların ve savaşın bir arada işlendiği Dewrêş û Edûlê destanı Serhat'tan Urfa'ya, Urfa'dan Şengal dağlarına kadar hem Müslüman Kürtlerin hem de Êzidî Kürtlerin arasında anlatılmaktadır. Destan yüzyıllar boyunca anlatımda değişim ve dönüşümler yaşasa da ana temasını korumuştur. Her ne kadar aşiretler arası çatışmaları konu alsa da geçen zaman ile Kürtler için milli bir destan haline gelmiştir. Bu destanın sözlü alanlarda Dengbêjlerin dilinden nasıl ele alındığı incelenmiştir. Hem ulusal hem epik bir destan olan Dewrêş û Edûlê destanının sosyal gerçekliklere, sözlü kültüre, kültürel belleği oluşturan temalara dair verdiği ipuçları ele alındı. Dewrêş û Edûlê destanı diğer Kürt destanlarından farklı olarak hem aşkı hem savaşı içerisinde barındırmaktadır. Dewrêş û Edûlê destanın içerisinde tespit ettiğimiz aşk, savaş, kadın ve inanç temaları incelenmiştir. Bu destanın, Kürtlerin sosyal yaşamına dair diğer destanlara oranla, en geniş bilgiler aktardığı görüldü.

Kürt ulusallığının inşa sürecinde, Dengbêjler kültürel çerçeveyi oluşturan bir yapı olarak düşünüldü. Dengbêjlerin bu halkın belleği olduğu gerçeği, anlatıları incelendiğinde göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Bu belleğin anlatıcı aracılığıyla farklı vurgu ve özellikler içermesi bize anlatıcının dönemi ve eseri kendi bakış açısıyla sunduğu izlenimini vermektedir. Söz konusu bellek açısından incelediğimiz Dewrêş û Edûle destanı farklı coğrafyalara ulaşmış ve farklı Dengbêjlerce klamlara konu edinmiştir. Destanın sosyal ve kültürel anlamda taşıdığı toplumsal dinamik günümüze belirli bir takım temalarla ulaşmıştır. Bu temaların yoğun olarak, sosyal yaşam etrafında kadın ve inanç motifleri ile şekillendiği görülmektedir. Dewrêş û Edûle destanı kültürel bellek etrafında incelendiğinde, ilk etapta bir ulusun kahramanlık hikâyesi görülmektedir. Epik metaforlar üzerine kurulduğunu düşündüğümüz destan günümüze ancak hafıza aktarıcısı olarak kabul edilen Dengbêjler tarafından klamlar vasıtasıyla aktarılmıştır. En bilinenlerden hareketle destanın içine girdiğimizde epik öğeler dışında bu destanın akışını değiştiren kadınlara rastlamaktayız. Destanda savaşı durdurmaya yeltenen ve husumetliklerin

karşısında duran kadınların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Tarihe ve toplumsal analize dahil edilen kadınların, erkek merkezci yapılar tarafından ihmal edilen kadınları görünür kıldığı görülmektedir.

Farklı inançlar münasebetiyle bir araya gelemeyen söz konusu kişiler (Edûle ve Dewrêş) destanın başından sonuna çözümsüz bir aşk yaşamaktadır. Ancak yine aynı kişilerin bir araya gelebilmesi, bir halkın bütünlüğü söz konusu olduğunda inanç farklılığı göz ardı edilerek mümkün olduğu görülmektedir. Bütün bu gelişmeler, içerdiği nedenselliklerle beraber düşünüldüğünde destan günümüze belirli vurgular ile kılamlarda taşınmıştır. Bugün bu vurgular destanı belli başlı temalar içinde incelememize olanak sağlamaktadır. Destanın çıkış noktası olarak görülen aşk teması bu noktada ilişkiler üzerinden duygusal gelişmeleri ve halkların sosyolojik özelliklerini incelememizi sağlar. Farklı inançlara rağmen aynı kültürü yaşayan halkların birlikleri söz konusu olduğunda mensup kişilerce yaşanan aşk destanın “aşk destanı” formatından “savaş destanı” formatına geçişini de sağlar.

Kürtlerin en kapsamlı destanı olduğu düşünülen Dewrêş û Edûlê destanında bir halkın hem geçmiş sözlü tarihine ilişkin hem de bugüne dair sosyal yaşamından birçok imge ile karşılaştığı görülmüştür. Destanda geçen olayın en ham haline bakıldığı zaman hem kişiler hem mekanlar gerçeğe dayanmaktadır. Destanın yaşanmışlıkları anımsattığı ve dinleyeni eyleme geçirdiği, dinledikten sonra sadece belleğe değil geçmediği ve nasıl anlaşıldığı önemsenecek etkidir. Bu hala öykülerde romanlarda yeniden üretiliyor ve aslında gençlerin ve bugün dinleyenlerin üzerinde çok da farklı bir etkisi olduğu düşünülüyor. Bu araştırılması gereken bir konudur. Destanın bu kadar yankı uyandırması ve sözlü olarak bugüne taşınmış olması aynı zamanda neredeyse her bölgeden Dengbêj ve dinleyicisinin olmasının sebebi tamamen gerçek olaylara dayanmasının yanı sıra ulusal Kürt hareketlerinin savaşı ana konu olarak sahiplendiği görülmektedir. Meme Alan, Siyabend u Xece, Zembîlfiroş, Kerr u Kulilk, Binevşa Narin, Sti u Fexri destanlarının içerikleri aşka ve sosyal yaşama dair birbirlerinden çok uzak olmayacak konular içermektedir. Ancak Dewrêş û Edûlê destanı sözlü tarihe dair en kapsamlı destandır. Ortak hafızanın inşasında önemli etkisi olan Dengbêjlerin kahramanlık ve savaş anlatılarıyla ulusun inşasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Kürtler modern dünyanın getirdiği

homojen anlayışa karşı yitirmeye başladıkları kolektif sözlü kültürel belleklerini temsil eden Dengbêjlere ve onların anlatılarına sarıldılar. “Bellek öncelikle, meta biçimi yoluyla kapitalist şeyleşmeye karşı yaşamsal ve güç veren panzehirdir.”⁹⁶ Ulusal Kürt Hareketleri, Dengbêjlerin bugüne taşıdığı ve yakın tarihte yaşanmış olduğu bilinen Dewrêş û Edûlê destanının kahramanlık anlatılarından beslenerek inşa sürecinde devreye koyduğu görülmektedir.

---

⁹⁶ Andreas Huyssen, *Alacakaranlık Anıları*, Çev. Kemal Atakay, (İstanbul; Metis Yayınları, 1999), 19.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp, 1998, 163.
- Alay, Okan. “*Bingöl Masalları*”, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005).
- Allison, Christine. *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çeviri Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta, 2007.
- Aranyosi Ulusoy, Ezgi. *Türkçe Edebiyatıta Kolektif Belleğin Yansımaları*, Bilkent Üniversitesi; 2012.
- Artun, Erman. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, İstanbul: Karahan, 2004, 34 35.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*, Çeviri Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı, 2015.
- Ayhan, Erol. *Müzik Üzerine Düşünmek*, İstanbul: Bağlam, 2009, 110.
- Bois, Thomas. *L'âme des Kurdes al la lumiere de leurfolklore* (Folklorlarının Işığında Kürt Ruhu), Cahiers de l'Est'te, Beyrut, no. 5 ve 6, 1946.
- Bayrak, Mehmet. *Kürt Müziği Dansları ve Şarkıları*, Cilt. 1, Ankara: Özge, 2002.
- Bayrak, Mehmet. *Kürt Müziği Dansları ve Şarkıları*, Cilt. 2, Ankara: Özge, 2002.
- Bayrak, Mehmet. *Kürt Müziği Dansları ve Şarkıları*, Cilt. 3, Ankara: Özge, 2002.
- Bayrak, Mehmet. *Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*, Ankara: Özge, 2002.
- Celil, Ordîxanê. Celîlê Celil, *Zargotina Kurda*, Viyana: Kürt Enstitüsü, 2014.
- Çakar, Mehmet Sait. Fehim Işık, Mehmet Mehmetoğlu, Esra Sadıkoğlu, Ronayi Önen, Sami Tan, *Ortaöğretim KÜRT DİLİ VE EDEBİYATI ders kitabı*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2010, 58.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ, 2001.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul: OM Kuram, 2001.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal, 1991.
- Farqini, Zana. *Türkçe-Kürtçe Sözlük*, İstanbul: Kürt Enstitüsü, 2000.
- Goody, Jack. “Sözlü Kültür”, *Milli Folklor Dergisi* 83 (2009): 129.
- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*, Translate Lewis Aç Coser. Chicago: University Of Chicago Press, 1992.
- Halbwachs, Maurice. *Hafızanın Toplumsal Çevreleri*, Çeviri Büşra Uçar. Ankara: Heretik, 2016.
- Halbwachs, Maurice. “Kolektif Bellek ve Zaman”, *Cogito Dergisi* 50 (Bahar 2007): 75.

- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago University Press; 1926.
- Halbwachs, Maurice. *The Collective Memory*, trans. F.J. Ditter and V.Y. Ditter, London: Harper Colophon Books.
- Hamilton, Edith. *Mitology*, Çev. Ülkü Tamer, İstanbul: Varlık, 1997, 6.
- Hobsbawm, Eric. Ranger, Terence. *Geleneğin İcadı*. Çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul; 2006
- Işık, Ayhan. “Sözlü Tarih ve Kürtlerde Sözlü Tarih Çalışma Örnekleri”. *Toplum ve Kuram Dergisi*; 2009.
- Jaba, Aleksandre. *Receul de Notices et Extraits Kurdes*, St. Petersburg 1860.
- Kreyenbroek, P. Allison, C. *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Çeviri Ümit Aydoğmuş. İstanbul: Avesta, 2003.
- Lescot, Roger. *Textes kurdes* (Kürtçe Metinler), I, Paris 1940, II, Beyrut 1942.
- Makas, Hugo. *Kurdische Texte* (Mardin) (Kürtçe Metinler), Leningrad 1926.
- Mann, Oscar. *Kurdische u. Persische Forschungen*. IV. Die Mundart der Mukri, Berlin, I. 1906, II, 1909.
- Misztal, Barbara. *Theories of Social Remembering*, England: Open University Press; 2003.
- Necatigil, Behçet. *Yüz Soruda Mitologya*, İstanbul. K Kitaplığı 2002, 15.
- Nikitine, Basile. *Kurdish Stories from May Collection* (Koleksiyonumdan Kürtçe Öyküler), BSOS’de, IV 1926.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis, 2010.
- Öztürk, Ali. *Çağları İçinde Türk Destanları*, İstanbul: Derya, 1980.
- Öztürk, Mustafa. “Aleksandre Jaba Ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 49, No. 10, Temmuz 2019.
- Parıltı, Abidin. *Dengbêjler: Sözüün Yazgısı*, İstanbul: İthaki, 2005.
- Prym, Eugen. and A. Socin, *Kurdische Sammlungen*, St. Petersburg 1890.
- Sakin, Elif ve Sert, Gülbahar. “Kadın Dengbêjler”, *Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü*, 25 Haziran 2019.
- Sanders, Barry. *Öküzün A’sı*, Çev: Şehnaz Tahir, İstanbul: Ayrıntı, 2013.
- Sepetçioğlu, Necati. *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İstanbul: Akran, 1995.
- Uygar, Yusuf. “Kültürel Bellek ve Dengbêjlik: Doğu Anadolu’daki “Dengbêjlik” Geleneğinde Bellek Üretimi”, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi,

2009).

Uzun, Mehmet. *Dengbêjlerim*, İstanbul: İthaki, 2006.

Uzun, Mehmet. *Kürt Edebiyatına Giriş*, İstanbul: İthaki, 2007.

Van Bruinessen. M. *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çeviri Bülent Peker, Halit Turansal vd, İstanbul: İletişim, 2013.

Wikander, Stig. *Recueil de textes kurmandji* (Kurmanci Dilinde Metinler), Uppsala-Viesbaden 1959.

Yücel, Müslüm. *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, İstanbul; Agora, 2006.

Yücel-Scalbert, Clemence. Marie Le Ray, “Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları’nın Yapısökümü”, *Toplum ve Kuram* Dergisi, Sayı 5, (Bahar- Yaz 2011): 229.

Yücel, Müslüm. *Edebiyatta Ölüm ve İntihar*, İstanbul; Agora, 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.wikiwand.com/en/Albert_Socin

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/502959>

<http://bnk.institutkurde.org/images/pdf/5P2MWAH7G6.pdf>

<https://www.youtube.com/watch?v=LdO6Bkij27U>

<https://www.youtube.com/watch?v=O4fMpEcZteg>

<https://www.youtube.com/watch?v=LdO6Bkij27U>

https://www.youtube.com/results?search_query=salihe+gubini+delal

<https://www.youtube.com/watch?v=AaOfY9gqLz4>

<https://www.youtube.com/watch?v=OsunEDO4KHc>

<http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=339>

<http://terment.ru/en/?q=a%CC%82me+des+Kurdes+a%CC%80+la+lumie%CC%80re+de+leur+folklore+--+Thomas+Bois>

<http://www.avestakitap.com/yazar.php?id=56>

<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-royal-asiatic-society/article/kurdische-texte-im-kurmanjdialecte-von-hugo-makas-academie-des-sciences-de-lunion-desrepubliques-sovietiques-socialistes-leningrad-1926/3D1F803BC879EE9C90AAEF213FC24172>

<http://bnk.institutkurde.org/images/pdf/PY3JGW72U5.pdf>

https://archive.org/details/bub_gb_KUg-AQAAIAAJ/page/n5

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi49_pdf/1dil_edebiyat/ozturk_mustafa.pdf

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi49_pdf/1dil_edebiyat/ozturk_mustafa.pdf

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/jack_goody_sozlu_kultur.pdf